

Textilierna som bevarats i en bygd kan berätta om människorna som levt och verkat där. Som ingen annan föremålsgrupp kan bygdens historia avslöjas genom det som är sytt, sömmat och vävt. I vår tid slänger vi våra textilier när vi tröttnat på dem. Före industrialiseringen var textilierna familjens och gårdens kapitalvaror, något som var värdefullt och tillverkat under stor möda.

Hembygdsrörelsen är en av våra största förvaltare av det svenska textilarvet. Genom årens lopp har mycket bevarats på hembygds gårdarna, genom inköp, gåvor eller donationer. Textil är ett material som förändras med tiden. Därför ställer det stora krav på dem som sköter alla dessa textiltäpplor. Viss kunskap om textilmaterialets uppbyggnad, åldrande, färgbarhet, klimatkrav osv är nödvändigt om vi ska kunna bevara textilierna för framtiden.

Denna lilla handledning vill förmedla sådan kunskap till textilansvariga inom hembygdsrörelsen och andra intresserade. Här finns också råd om hur en inventering av bygdens gamla textilier går till och hur gamla mönster kan inspirera till omarbetning och vidareutveckling.

SÖMMAT SYTT & VÄVT

så vårdar vi
hembygdens
textilier

SÖMMAT SYTT & VÄVT

så vårdar vi
hembygdens
textilier

BYGD
NATUR

Skriftserie nr 5

BYGD OCH NATUR
tidskrift för hembygdsvård
Skriftserie nr 5

Redaktör: Gunilla Lindberg
Omslag: Peter Johansson
Utgivare: Sveriges Hembygdsförbund
Box 6167 (Sabbatsbergsvägen 6)
102 33 Stockholm
tel 08-34 55 11, fax 08-34 74 74

Bygd och Naturs småskriftserie består av enkla handledningar i olika ämnen. De är tänkta att användas i hembygdsarbetet, antingen i studie-cirkeln eller för studier på egen hand.

Hittills utkomna är:

nr 1 *Torpinventering*, Josef Rydén, 1989.

nr 2 *Inflytande – om kulturmiljövården i samhällsplaneringen*, Ivar Eklöf, 1990, 1996.

nr 3 *Samla kunskap om din kulturmiljö*, Josef Rydén, 1991.

nr 4 *Rikshistoria på hemmaplan*, Josef Rydén, 1992.

Bygd och Natur tidskrift och småskriftserie, utges av Sveriges Hembygdsförbund (SHF). SHF är hembygdsrörelsens riksorganisation med 26 hembygdsförbund och ca 450 000 aktiva föreningsmedlemmar. Hembygdsrörelsen arbetar med många frågor som rör hembygden både i staden och på landsbygden.

Innehåll

Inledning

Gunilla Lindberg, redaktör

Bygdens textilier

Maria Björkroth, etnolog, SHFs textilkommitté

Textilkunskap, förvaring och vård

Kicki Kirvall, konservator vid Jämtlands läns museum

Inventering av textil

Erik Thorell, hemslöjdskonsulent vid Dalarnas hemslöjdsförbund

Studieplan för inventering av gamla mönster i hembygden

Inger Pålsson, Viby hembygdsförening, i samarbete med Sveriges Hembygdsförbund

INLEDNING

Säg ordet hembygdsgård och tankarna går till mängden av bruksföremål från 1800-talets självhushåll. Det handlar om lantbruksredskap i alla former, spinnrockar och vävstolar, möbler och kökets utrustning. Den kvinnliga slöjden, det textila kulturarvet exponeras mera sällan. Och tur är väl det. Vävt, sömmat och sytt tål helt enkelt inte att vistas i ständigt dagsljus, inte heller att utsättas för tvära klimatförändringar. Därför göms sockendräkter och andra klädesplagg, dukar, gardiner, vantar, mössor i särskilda förvaringsutrymmen. De tas fram vid festliga tillfällen och förevisas i samband med studiebesök.

Hembygdsrörelsen är en av våra främsta förvaltare av det svenska textilarvet. Många hembygdsföreningar har fått sina textilier genom donationer, andra har systematiskt samlat på sig textilier när tillfälle har givits. Någon riksomfattande inventering av alla dessa textiltömmor har ännu inte gjorts, men det finns regionala dokumentationer som utförts på uppdrag av hemslöjdskonsulenten.

För att vårda textilierna på det sätt som experterna önskar krävs det stora kunskaper och en god föreningsekonomi. Ibland får man kompromissa. Det handlar också om att rätt fördela föreningens resurser. "Det är ju så många tak som ska lagas först"...

Gamla mönster och gamla tekniker kan användas också i 90-talets formgivning. Och när gammal och ny teknik blandas kan resultatet bli något väldigt fint och unikt. Att låna någon liten detalj ur en sockendräkt behöver inte heller ses som något ingrepp i det nationella textilarvet.

Sveriges Hembygdsförbund arbetar för att det svenska textilarvet som förvaltas på de ca ettusen hembygdsgårdarna ska komma mer till sin rätt. Kunskaper om vård och förvaring kommer att ske genom kurser, konferenser och utställningar. Förbundet avser också att medverka till att fler dokumentationer genomförs och att gamla mönster marknadsförs på nytt. Denna lilla skrift är tänkt att vara ett stöd till de hembygdsföreningar som vill satsa på sina textilier. I begynnelseskedet kommer förbundet att samarbeta med en rad hembygdsföreningar för att ge exempel på hur äldre tiders hantverk kan utnyttjas i den moderna slöjden.

Det är också förbundets förhoppning att hembygdsrörelsen ska få ett gott samarbete med andra organisationer som sysslar med det textila kulturarvet. Genom att ta tillvara varandras kunskaper och resurser kan vi bevara den nationella textilskatten till kommande generationer.

GUNILLA LINDBERG
redaktör

BYGDENS TEXTILIER

MARIA BJÖRKROTH

Etnolog, SHFs textilkommitté

Textilierna som finns kvar i en bygd berättar på ett unikt sätt om bygden och människorna som levt där. Det är kanske ingen annan föremålsgrupp som avslöjar så mycket om bygdens historia som det textila arvet.

I vår tid är kläder och textilier slit och släng varor. För länge sedan var textilierna däremot något värdefullt, tillverkat under stor möda. Före industrialiseringen var textilierna familjens och gårdens kapitalvaror. Genom det textila arvet kan vi se hur människor i olika trakter ständigt har påverkats av tidens förändringar alltifrån självhushållets tid till dagens konsumtionssamhälle.

Textiliernas historia är samhällets

För att kunna leva ett bekvämt liv behöver vi mat, dryck, värme och kläder på kroppen. I vårt nordliga klimat var det särskilt viktigt att framställa kläder och textilier. Det var en produktion som krävde stor arbetsinsats och textilierna blev inte oväntat sin tids kapitalvaror. Ju fler resurser som kunde användas till textilproduktionen desto större, vackrare och mer påkostade textilier kunde man visa upp.

Kvinnolinjen av en släkt har också kallats för spinnsidan. Att spinna, att forma varje enskild tråd som skulle bli till tyg och sedan ett klädesplagg var en tidskrävande arbetsuppgift. Med ett så avancerat spinnredskap som spinnrocken med spinnvinge tar det i genomsnitt tjugo gånger så lång tid att tillverka garnet jämfört med den tid som det tar att väva det. Spinnvingen togs i bruk på 1500-talet, dessförinnan spannns allt garn på det enklaste handredskapet, slända, vilket tog ännu längre tid.

De sämst ställda i samhället fick klara sig med en omgång kläder. Mannen ansågs därutöver också behöva ett ytterplagg och även den fattigaste trälinnan skulle ha rätt till "stensäng", det vill säga ett bolster att sova under. I landskapslagarnas bröllopscermonier levde denna uppdelning kvar i den ritual där mannen lade sin kapp om hustrun som ett tecken på att hon var hans maka. Lika gammal är traditionen att kvinnan har med sig bäddens textilier i sin hemgift.

Det var industrialiseringen som i grunden förändrade förutsättningarna på det textila området. Textilproduktionen blev den första hantverkstillverkning som industrialiserades i stor skala. Införandet av spinnmaskiner gjorde att mer garn kunde framställas av färre händer, mekaniska vävstolar medförde att det kunde vävas i snabbare takt. Textilframställningens mekanisering gav oss ett nytt sätt att tänka. Det första hålkortet användes i en mekanisk vävstol för att markera om en tråd skulle vara i oförändrat läge eller höjas. Sedan blev hålkorten den smarta delen av datamaskinerna genom att ange om en elektrisk impuls skulle skickas eller inte. Även om hålkorten har blivit historia så arbetar fortfarande våra datorer efter samma principer.

Textiliernas historia är bygdens

Genom historien kan vi se hur tillgången på textilt material har varierat. Från början var alla textilier tillverkade på den egna gården; ull och lin spann, färgades och vävdes. Hantverket gick i arv från generation till generation. Men så en dag kom en gårdsfarihandlare förbi och erbjöd syntetfärger i påsar. Snart fanns det också färdigproducerade garner att köpa och de gamla bygdemönstren fortsatte att vävas men nu med tunna trådar i ylle, bomull och någon gång i silke. Men hur hade man råd att köpa färgen eller garnet? Förmodligen var det inkomster från försäljningen av gårdens produkter som gav förutsättningarna. Ett enda textilföremål kan bli en lokal spegel som avslöjar hela det omgivande sociala och ekonomiska systemet, ett mikrokosmos som hjälper oss att utforska en mycket större historia.

Det är inte bara produktionen som styr en bygds textilarv. Det handlar också om tillgången på färdiga tyger. I rikare trakter där tillgången på kontanter var stor skapades det också en marknad för färdigproducerade varor. Därför finner vi ofta klädesplagg skurna i "modernare" snitt men med hemvävda tyger, eller omvänt, en mer ålderdomlig modell har sytts av köpta tyger. Så är fallet med många folkdräktsplagg i Dalarna, de är sydda helt eller delvis av köpta tyger. Den finaste varianten av kvinnlig högtidsdräkt i Leksand innehåller enbart köpta tyger; kläde, kamris, damast, rask. Den lokala prägel handlar om användningssätt och kombinationen av tyger. I många bouppteckningar och muntliga berättelser stöter vi på olika handelsnamn för tyger. Ibland kan det vara svårt att avgöra vad som avses med dessa benämningar som använts under olika tider och i olika bygder.

Textiliernas historia är människornas

Ofta har textilier som haft en särskild historia eller uppfattats som märkvärdiga på ett eller annat sätt blivit de som bevarats. Det vanliga, det träsiga, det som varit närmast kroppen, finns bara kvar i undantagsfall. När vi studerar en bygds textilier så vet vi därför att det finns ett dolt urval bakom det som finns kvar. Det spelar inte någon roll när vi ger oss ut och inventerar men kan betyda en hel del när vi planerar en inventering eller drar slutsatser av den.

Högtidskläder har sparats i större utsträckning än vardagskläder. Små klädesplagg av fina material eller med broderier sparades oftare än större klädesplagg som kunde användas till andra saker. Runt om i Sverige finns enorma mängder s.k. bindmössor, små hättor vanligen klädda med sidentyg och ofta broderade. Det var ett plagg som man var rädd om. Kjolar av enfärgade ylletyger och finare kläden har inte alls bevarats i samma utsträckning. Av kjoltyget var det möjligt att sy nya plagg och när sparsamheten var av stor betydelse kunde det som varit farmors finkjol till exempel lämna ett betydande bidrag till barnbarnets konfirmeringskostym.

Under 1800-talet var det vanligt att man skaffade sina kläder under ungdomstiden och att sedan använda dem tills de slets ut. Den som arbetade som piga eller dräng skulle ha en del av lönen i natura i form av material till kläder och en liten del i kontanter. Materialet kunde var tyg och eller garn och även kontanterna kunde förstås användas till inköp av ty-

ger. När det gällde materialet till kläder som pigor och drängar fick så visat protokoll från tvister vid tinget att ibland ville drängen kunna bestämma färgen på tyget och drog sig inte för att stämma sin arbetsgivare om han inte fick sin vilja fram. En bouppteckning efter en ung person som gått bort oväntat brukar innehålla betydligt fler klädesplagg än en bouppteckning efter en gammal person. Endast det som hade ett beskattningsbart värde togs upp i bouppteckningen. I bouppteckningar efter gamla män kan till och med byxor saknas, ändå kan vi förutsätta att alla män har haft byxor.

Kläder nöttes ut tills knappt en trasa återstod, tyger kunde återanvändas, och de sista trasorna lämnas till lumpsamlaren. Vem var ortens lumpsamlare? Till vilket pappersbruk gick bygdens utslitna textilier? Lump insamlades av två skäl. Det ena var att ta tillvara textilfibrerna genom att riva lumpen och bearbeta den till textilt material igen. Det har särskilt förekommit med yllelump som ofta blandades med en del ny ull innan den spanns till nytt garn och vävdes igen. Det andra skälet var att textillump lämpar sig bra som råmaterial till papper.

Före mitten av 1800-talet då man började göra papper av trämassa var allt papper tillverkat av begagnade textilier.

Den nötta textilfibern var ett lämpligt utgångsmaterial för tillverkning av pappersmassa. Tygerna förruttnades och sönderdelades genom bearbetning i vått tillstånd. På så sätt frigjordes fibrernas elementarpartiklar och det är dessa som sedan kan användas till papper eftersom de har en naturlig förmåga att filta sig samman när de torkar. Det här är också en förklaring till att sköra textilier inte skall tvättas annat än av specialister. Slitna textilier kan lösas upp av tvättning och det som återstår är den fiberansamling som blir kvar i silen när man slår ut tvättvattnet.

Det finns alltid anledning att göra nya inventeringar

Den som vill forska kring det svenska textilarvet kan göra olika typer av mindre undersökningar. Man kan avgränsa sig till geografiska områden, olika tidsperioder och föremålsgrupper eller göra andra avgränsningar. Att totalinventera ett hem på alla textilier kan vara en sådan ny undersökning.

Alla textilier som finns i en hembygdsgård eller i en bygd är inte märkvärdiga eller unika. Några är det och dem vill man gärna finna. Men för alla föremål gäller att deras sammanhang, användning och berättelsen om dem är unika – hur vanligt föremålet än kan te sig. Tidigare inventeringar har ibland letat sig så långt tillbaka i tiden så att man har glömt att dokumentera det levande textilarvet. Det finns fortfarande många traditionsbärare, vävkunniga, färgkunniga och sömnadskunniga, vars historia ännu väntar på att upptäckas.

Det viktigaste av allt är att man låter sig hänföras en stund av textilarvet. Genom att ständigt nyupptäckas så kan kunskapen och traditionen leva vidare i generationer. Textilhantverkens kunskapskälla är inte upptäckt en gång för alla, eller dokumenterad en gång för alla. När vi specialstuderar en gammal teknik så att vi kan utföra den igen, då kan vi också sammanföra den gamla kunskapen med de nya metoder som vi har tillgång till idag. Genom att lyfta fram det gamla textilarvet levandegör vi också människornas, bygdens och samhällets historia.

TEXTILKUNSKAP, FÖRVARING OCH VÅRD

KICKI KIRVALL

konserverator vid Jämtlands läns museum

Textil är ett organiskt material som förändras med tiden. De yttre omständigheterna kan påskynda eller förhindra förändringar. Med viss kunskap om textilmaterialets uppbyggnad, åldrande, färgbarhet, klimatkrav m.m. går det lättare att arbeta vidare.

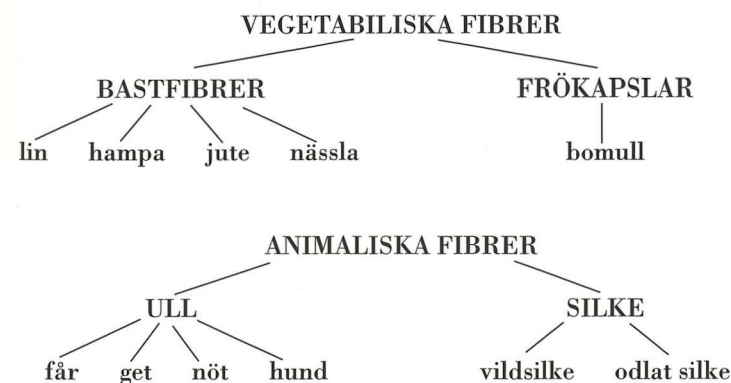
Kännedom om och förfärdigande av textil var förr en naturlig del i människans liv. Med industrialismens införande fanns det möjlighet, till begränsade kostnader, att köpa färdig textil. Kunskapen och handlaget med textil förflyttades så småningom från hemmets vardag till industrin. I dag är det exklusivt att handarbete och flera äldre tekniker är mestadels okända såsom; sprängning, frivoliteter, smygmaskvirkning, tvåändsstickning, tambursöm, vitsömsbroderi m.m.

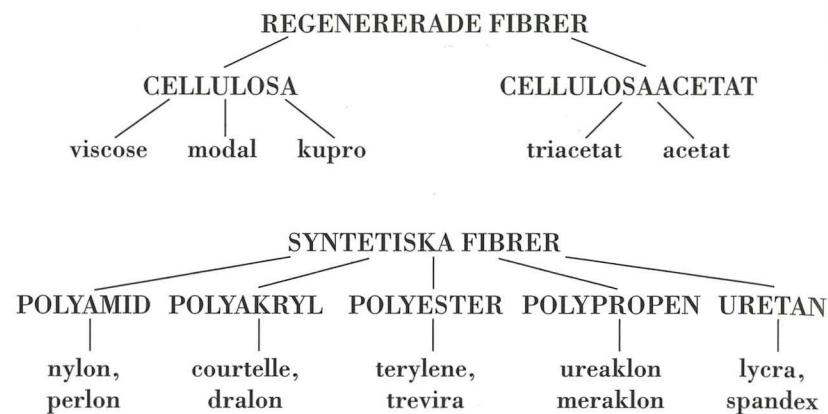
Genom rätt förvaring och vård av textil hjälper vi till att förvalta och föra vidare denna unika del av människans levnadsbetingelser och historia.

Hantering av textil måste få kosta tid och pengar. Det är klokt att budgetera för vårdåtgärder och konservering. Hjälp med uppordning och tidsbestämning av textila föremål kan efterfrågas hos läns museer och hemsöjds konsulenterna.

Textilkunskap

Textila fibrer delas in i **naturfibrer** som är vegetabiliska eller animaliska och **konstfibrer** som är regenererade eller syntetiska. Ytterligare indelning sker efter material och sedan i varunamn. Om inte materialet vid analysering går att bestämma exakt, är det bättre att ange en större grupp istället för att chansa på något. Ex. om materialet förmodas vara lin, men kan vara hampa; ange – Bastfibrer, förmodligen lin –. Undvik att materialbestämma med varunamn ex. nylon. Skriv istället: Polyamid, nylon.

Vegetabiliska fibrer

Lin är vårt äldsta kända material. Lin har varit känt sedan 6000 f.Kr. i Egypten, men då lin förstörs i fuktigt klimat som här i Norden, är vårt äldsta fynd från 800-talet. Norrländska kustlandskap har haft stor linproduktion. Sverige var självförsörjande på lin fram till 1900-talet och varje gård hade då sin egen odling. Linhanteringen avtog sedan, men fick ett uppsving efter krigsåren, för att sedan åter dala på 60-talet då syntetfibern kom.

Lin känns igen på den höga glansen. Beroende på hanteringen kan färgen på linfibern vara vit till beige. Lin gick bara att färga i gråbruna, svarta och blå nyanser före det att syntetfärgen blev känd. En spunnen lintråds tjocklek varierar från mycket tunn till mycket tjock. I en väv kan det vara 100 tr./cm, till grov med vedämnen och 3 tr./cm. I vävnader från tiden före industrialismen dvs ca 1860, är det vanligen lin i varpen.

Hampa är mer lättodlad än lin och ger större skörd, därför är den mycket vanlig i enklare textilier. Hampa-fibern är relativt kort och har låg hållfasthet. Finspunnen hampa används till tunna trådar i inslag, medan grov hampa ger tjocka rep. Färgen på hampgarn är vanligen oblekt grå-beige.

Jute är ett grovt och segt material som kommer från en ostindisk buske, nära besläktat med Lind. Sadelgjord och andra grova vävar används bl a inom mattindustrin, väggbeklädnader och stoppade möbler.

Rami är ett asiatiskt gräs, en nässelart. Färgen är vit och det går att spinna en mycket tunn tråd. Textil av enbart eller med inblandning av rami kan vi bara förväntas finna i textil från 1900-talet.

Bomull är känt sedan 5000 år i Indien. Numera är det världens mest använda textilmaterial. När bomullskapslarna gick att plocka och rensa maskinellt i slutet av 1800-talet, blev bomull en stor och billig handelsvara.

Bomullsfibern är matt och lätt vågig. Den är relativt lätt att färga. Bomullsgarn går att behandla med natronlut och garnet blir då mjukt och glatt. Tekniken heter mercerisering och uppfanns 1844 men blir allmän först mot slutet av 1800-talet. Ett exempel på detta är dagens sytråd. Vid tiden runt sekelskiftet och därefter är textilier och kläder av bomull det mest vanliga. Före industrialismen var bomull en lyxvara och användes bara till små och exklusiva plagg. I vävar av ull eller lin kan effektränder i inslaget vara av bomullsgarn, gul, blå, vit och röd.

Lin

Hampa

Animaliska fibrer

Ull av får, har i Sverige varit det mest vanliga textilmaterial. Varje gård hade förr egen tillverkning av tyg i ull. De olika fårraserna har olika ulltyper; fibrer som är långa eller korta, raka eller krusiga, vita eller grå. Dessutom finns det olika typer av ull på ett får, bottenull och täckhår.

Ullgarn förekommer både till varp och inslag. Varpgarnet är vanligen av en sorts ull och hårdtvinnat, inslagsgarn kan vara blandat av flera ullsorter eller det kan vara blandat med återbrukad ull. Gamla utslitna plagg klipptes och repades till små bitar som stampades och kardades tillsammans med ny ull. Detta garn var inte så starkt och gick inte att spinna så fint. Ull är mycket lätt att färga och färgnyanserna kunde variera i samma bad beroende på om det var vitt eller grått garn.

Getull av kaschmirgeten ger tunna och mjuka tyger. Materialet är mycket dyrbart och blandas ofta med fårull. Getull från vanliga getter används på samma sätt som nöthår.

Nöthår av ko spinns tillsammans med fårull. Användningsområdet är som inslagsgarn i grövre vävar såsom täcken.

Tagel av häst eller kosvans. Taglet tvättas i lut, kardas, spinnes och kokas. Används till speciellt våtbeständiga textilier såsom slitlappar, sulor, rep och möbeltyg.

Människohår och hundhår spinns tillsammans med fårull och används till speciellt värmekrävande textil som vantar, sockor och täcken.

Silke kommer från silkeslarven som sprutar ut en vätska som stelnar och bildar tråden. Tråden formas till en kokong som larven omsluter sig med. Ursprungligen kommer silke från Asien, och nådde Europa på 1200-talet. Under 1700-talet försökte även Sverige odla silke. Silkesväverier anlades då och det sista väveriet var i bruk ända in på 1930-talet.

Av silke tillverkas ett mjukt, långt och tunt garn till vävnader. Vid första hälften av 1800-talet är det mycket vanligt att hemvävda randiga ylletyger har en gul effektrand av silke. Vid kopiering av dessa tyger i början av 1900-talet ersattes silkestråd med merceiserat bomullsgarn.

Den mest exklusiva silkestråden kommer från den odlade silkesfjärilen som äter mullbärsblad, därav namnet Mullbärsspinnare. Grövre silke kommer från vildfjärilen **Tussah**. Det kan även vara **Schappesilke** dvs de trassliga trådarna som sitter ytterst och innerst på en kokong.

Sidentyger var förr ofta förtyngda med metallsalter. Detta för att tygerna skulle få ett vackrare fall och bli tyngre därför att sidentyg såldes/köptes i vikt. Förtyngt siden faller sönder av sig självt och proceduren går inte att stoppa.

Regenererade fibrer

Regenatfibern uppfanns år 1884 och skulle då efterliknade silkesfibern. Tillverkning i stor skala dröjde dock till början av 1900-talet. Råmaterialet är cellulosa från trä eller spillfibrer av bomull. Den vanliga typen av regenatfibrer är vikosrayon som försöker efterlikna fårull. Förr kallades det cellull. Tyget är starkt i torrt tillstånd, men vått är det mycket skört. Material av ren cellulosa är viskos, modal och kupro.

När cellulosa blandas med ättiksyra bildas **celluloaaacetat** som är grunden till acetat och triacetat. Dessa fibrer försöker efterlikna silke.

Textilkunskap,
förvaring och vård

Ett bra kännetecken om det är regenatfibrer eller ull/silkesfibrer är att skrynkla tyget i handen. Regenatfiber behåller skrynklor längre än ull/silke tyger.

Syntetiska fibrer

Syntetfibern framställs helt på kemisk väg genom polymerisation. Fibern kan göras lång och tunn som silke eller kort och ihålig liknande ull. Det finns fem olika huvudgrupper som vardera har flera inregistrerade varunamn som används i dagligt tal.

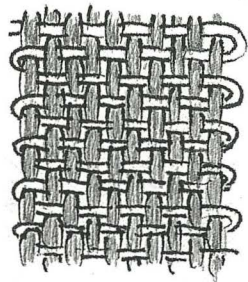
Polyamid är den äldsta syntetfibern som uppfanns 1938 av petroleumprodukter (olja). Nylon är ett handelsnamn och de första produkterna var nylonstrumpor och charmeusenylonskjortor. Andra handelsnamn är Perlon, Rilsan, Antron och Enkalon.

Polyakryl försöker likna ull och tillverkas i tunna och tjocka garner för vävning och stickning. Handelsnamn är Orlon, Dralon, Courtelle, Vonnell m.fl.

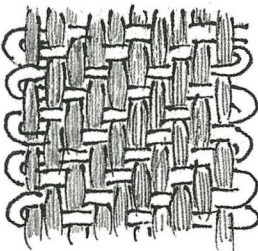
Polyester är ett starkt material som låter sig fixeras lätt och har hög skrynkelhårdighet. Förutom kläder som byxor och kostymer, tillverkas olika typer av band och snören. Varunamn är WCT, Terylene, Dacron, Trevira m.fl.

Polypropen är den senaste fibern och kan kallas för Meraklon, Uls-tron. En lätt tunn fibertyp som ofta används i sportunderkläder.

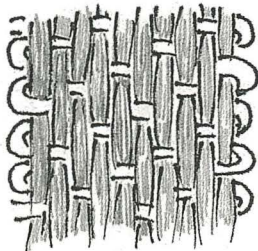
Uretanfiber har gummienskaper, men är starkare och mer svårpå-verkade än naturgummi. Används till underkläder mm. Varunamn är Lycra, Spandex, Swelan m.m.

Tuskraft

Kypert

Satin

Vävsätt

En väv består av varp och inslag. **Varpen** var vanligen av ull eller lin före industrialismen dvs före 1860-talet. Efter denna tid förekommer bomull mest till varp.

Inslaget är av ull, lin eller bomull i äldre tid. Fler material kan före-komma i samma väv, för att uppnå vissa effekter i t.ex. ett randigt tyg. Ett tyg med olika material i varp och inslag, benämns med ordet halv för varpen och sedan materialanvisningen.

Ex.	varp: lin el. bomull	inslag: ylle	= halvylle
	varp: lin	inslag: bomull	= halvbomull
	varp: bomull	inslag: lin	= halvlinne

Det enklaste och vanligaste vävsättet är **tuskraft**. Trådarna binds en över och en under. Vävstolen behöver bara två skaft och två trampor.

Variation av tuskraft är **panama** där två trådar följs åt. I **rips** är varp eller inslag dold av täta inslags- eller varptrådar.

Den andra grundbindningen är **kypert**. I äldre tid, vävdes den på tre skaft, men det vanligaste är fyra eller flera skaft. Trådarna binds i dia-gonal. Tyget kan få en rät och avigsida eller vara liksidigt. I äldre tid var det vanligt att klara ränder skulle synas på rätsidan och tyget vävdes därmed i oliksidigt kypert.

Kypert kan vävas omkastat som **fiskbensmönster** eller rutigt som gås-

ögon och **korndräll**. Flertalet variationer förekommer, liksom samman-satta bindningar i kypert och tuskraft.

Tredje grundbindningen är **satin** eller **atlas**. Den kräver minst 5 skaft och den är alltid oliksidig. Flotterarna är långa och därför måste tyget vara av tunt garn i tät kvalitet. Siden vävs ofta i satin.

Tjocka tyger kan vävas i specialbindningar och inslaget är framträ-dande på rätsidan, t.ex. som **rosengång**, **munkabälte** och **upphämta**. Med två vävlager kallas vävnaden, **dubbelväv**.

Sammansatta bindningar bildar mönstervävda tyger. **Dräll** ger rätlin-jiga former och **damast** ger runda former. Med hålkort i särskilda väv-stolar, går mycket invecklade mönster att väva s.k. **Jaquardvävar**.

Handvävning förekom i alla hem under 1800-talet och tidigare. Äldre vävstolar hade för det mesta bara 4 skaft och 4 trampor. Tyger för avsa-lu fanns också då och dessa tyger är vanligen handvävda av yrkesvävare. Det var tyger som krävde mer avancerade vävstolar.

Vävar med ull kan behandlas så att de blir tätare med valkning. Den enklaste typen kallas **vadmal** där väven stampas, så den blir tjock. Var-pen i vadmal kan bestå av ull eller lin.

Fabrikstillverkade ylletyger kan valkas, kammats och överskärats. Oli-ka typer av **kläde** blir resultatet. Tygets lugg ligger åt ett håll. På ett plagg brukar luggen vara nedåt.

Maskintillverkade tyger benämns med olika mer eller mindre vanliga ord såsom, boj, camlott, cheviot, gabardin, manchester, rask m.m.

Tygtryck

Ett tyg kan dekoreras förutom med olika vävsätt, även genom tryck. **Blocktryck** utförs med en slags stämpel där mönstret är utskuret i trä. **Valstryck** är mer mekaniserat. Färgen ligger i fördjupningarna och val-sen pressas mot tyget. **Stifttryck** medger fina linjer och skuggor. Kombi-nationer av tryck förekommer. Tryckta bomullstyger kallas **Kattun**. Namnet kommer från det engelska ordet för bomull, cotton eller det fran-ska, coton.

Mönstret kan framställas med **oljetryck**. Ett vanligt trycksätt för all-mogetextil. Tyget kunde vävas enfärgat eller rutigt/randigt och mönster-effekten förstärktes sedan med oljetryck. Tygerna var vanligen av ull, men kunde även vara av bomull.

Reservagetryck är en annan metod. Mer eller mindre detaljerade mönsterformer reserverades och botten tyget färgades först. **Batikfärg-ning** är reservagetryck.

Tidiga tryckta tyger har få färger och rena former. Mycket systema-tiskt kan färg och form delas in så att:

- 1700-talstyger kan ha ljusa bottenar och relativt stora blomslingor.
- Tidig 1800-talstryck har röd botten och senare blå. Mönstret är blom-migt. "Dalakattuner" var modernt.
- Vid 1800-talets mitt är brun botten modernt och mönstret är gruppvis diagonalrutigt.
- Sent 1800-tal har klara färger i botten och smått rand-/ rut- och blom-mönster.

Färger

Enkla textilier är vanligen av naturfärgat material eller färgat med en billig och lätt applicerbar färg. Enkla ylleyger kan vara vita, grå, bruna och gula. Ullfibern är mycket lätt att färga.

Lin och bomull är ljusbeige till mörkbeige i naturligt tillstånd. Ju mer fibern bleks till vitt, desto skörare blir den. Vardagstextil brukar därför mest vara oblekt medan högtidstextil i lin eller bomull är vit. Med växtfärgning låter sig lin färgas i jordfärger (brunt, grått, gult) och blått (indigo).

Garn av bomull, viscose och syntet förekommer i alla färger. När dessa material är vanliga finns också syntetfärg att tillgå. Syntetfärgen uppfanns 1849 och lila, turkos och orange var möjliga färger att framställa. Dessa färger ser vi ofta i yllevävar. Gult och starkrosa var vanliga färger på silkesgarn.

Färgförändringar

För att färga svart blandas olika färgämnen och sot kan även förekomma. Svarta textilier är inte så färgbeständiga. De bleks till grönsvart, brunsvart eller blåsvart. Genom att överfärga gult på blått garn blir färgen grön. Det gula färgämnet bleks lättare och den blå kvarstår. I dagligt tal kallas detta fenomen "blåsjuka".

Broderi är ursprungligen vit eller av klar färg, röd, blå eller gul. Tiddigt broderi är utfört med lintråd och in på 1800-talet blir broderi med röd bomullstråd mycket vanligt. Färgäktheten var dock inte så hög då rött bleks till rosa. Ljus marinblå bleks till blåvitt. Det är viktigt att vid dokumentation ange hur den ursprungliga färgen har sett ut, så att vi inte idag förleds tro att broderier har varit utförda med rosa eller ljusblå tråd.

Vita textilier av ull och bomull åldersförändras till gult. Även tyger av lin åldersförändras till svagt gult.

Klimat, inredning

Textil är ett mycket känsligt material. Om de yttre betingelserna som klimat, ljus och förvaringsmaterial är bra, har textil lång livslängd. I motsats går det att påskynda nedbrytning med dåliga betingelser.

Huset där textil förvaras skall vara ventilerat. Äldre hus är det, men nya hus är vanligen för täta. Ventilationshålen får inte vara stora. Någon form av djur skall inte ha tillträde, vare sig möss eller mal. Galler och filter bör finnas som skydd.

Årstidens långsamma svängningar i temperatur är inte skadligt, däremot snabba temperaturväxlingar. Textil förvaras bäst i 12–18° C, textilfibern torkar inte ut. I låg temperatur kan inte skadeinsekter utvecklas.

Värmelement sitter vanligen på ytterväggar. Temperaturen där blir därför mycket växlande, kall yttervägg och varmt element. Undvik helt att förvara textil mot yttervägg.

Högst upp på vinden blir temperaturen hög och luftfuktigheten låg under sommaren. Animaliska fibrer bryts lätt ned där, däremot klarar sig vegetabiliska fibrer något bättre. Undvik detta utrymme.

Källaren är ofta kall men också fuktig. Vegetabiliska fibrer förruttnar och animaliska sväller. Undvik även detta utrymme.

Luftfuktighet skall kännas behaglig. Det bästa för textil är Rh 45–55%, mäts med instrument. Vid för hög luftfuktighet sväller fibern och vid för låg krymper fibern. Skadeinsekter och mögel trivs bäst i hög luftfuktighet och skadar då animaliska fibrer.

Ljus är den största faran för textil. De ultraviolettera strålarna som finns i solljus och en del lysrör är mest skadliga. Även små mängder ljus är nedbrytande, men processen går långsammare. Det mest synbara, skador av ljus, är att färgerna förändras. Fönster och annat ljusinsläpp i lokal där textil förvaras, skall försees med mörk gardin. Glödlampor alstrar värme och lampor får därför inte vara för nära textilier. Svaga glödlampor långt från textilen är bäst.

Tillräckligt ljus för textil är 50 lux. För människan verkar det lite mörkt. Snabb växling från starkt solljus ute till 50 lux inne gör att vi upplever allt svart. Ögat vänjer sig dock snabbt vid den svaga belysningen. En sluss (hall) före inträde i utställningsrummet/magasinet är bra för ögats invänjning. Slussen är även en barriär för damm och andra partiklar.

Förvaringsmaterial

Äldre skåp och lådor är bra förvaringsutrymmen. Materialet är vädrat. Nya material innehåller skadliga ämnen som syror, estrar och aldehyder.

Om nya skåp eller hyllor skall tillverkas, rekommenderas att dessa tillverkas av lövträ (ej ek). Lamell- och boardskivor är bra, men inte spånskivor. Spånskivor innehåller formaldehyd, vilket är skadligt för textil. Trä är bra därför att det tar upp svängningar i luftens fuktighet och minimerar därmed kondens. Denna svällning av trä är dock en nackdel då lådor kan bli svåra att dra ut. Det är enkelt och billigt att bygga med trä.

Metallhyllor har också för- och nackdelar. Metall är helt neutralt. Materialet förändras inte p.g.a. fukt, däremot kan kondens bildas på metallen som kan ge skador vid kontakt med textil.

Lådor av kartong är bra till små föremål. Kartongen bör dock vara av syrafri papp. Kartonger av wellpapp skall undvikas helt. I wellpappens småhål är det mörkt och rart för insekter att bo.

Botten på hyllor och lådor kan täckas med:

Material	Fördelar	Nackdelar
* Tvättat vitt bomullstyg. Tyget kan fästas med kardborrband i vardera hörn.	* Lätt att tvätta. På vitt syns smuts.	
* Syrafri kartong	* Stadigt	* Dyrt. Träets ev. skadliga ämnen tas lätt upp av kartongen
* Kondensatorpapper	* Tätt	* Går lätt sönder.

Skåp av metall, lådor av lövträ med syrafri kartong som botten.

Små plagg förvarade i låda. Inventarienumret är skrivet på en bit syrafri kartong med blyertspenna. Föremålet behöver inte röras för att numret ska synas.

Som dammskydd för all textil används lämpligast tvättat bomullstyg, ej fröskalsbomull. Fröskalen är feta och kan utgöra mat för insekter. Gamla lakan, handdukar och dukar går bra att använda. Tygerna skall inte vara för tvättade och använda så de blir otäta och luddar av sig. Tvätta skyddstyger i maskin med lite oparfumerat och blekmedelsfritt tvättmedel. Tyg är lätt att lägga på och ta av. Tyget går även lätt att tvätta och skyddet är därmed alltid rent. Papper är bra mot damm men är svårt att arbeta med och går lätt sönder. Plast är visserligen tätt och följsamt, men risk finns för kondens med mögel som följd. Genom statisk uppladdning drar även plasten åt sig damm.

Uppordning av föremål

Vid allt arbete med textil är det lämpligt att använda välpassande vantar i bomull eller plast. Huden anger fett som fastnar på textil och bryter ned fibrerna. Även en ren hand avger hudfett. Med en vantbeklädd hand kan du inte klia dig i huvudet, ta på ansiktet eller allmänt ta i smutsiga saker. Vantarna skall vara rena och skydda föremålen.

När katalogiseringen är införd på data, går det lätt att få uppgifter om tex alla kvinnokläder, kläder från 1870, alla täcken, textil tillhörande NN, skor osv. Vid praktisk uppordning av en textilsamling är det flera faktorer som styr. Det mest påfallande är förvaringsutrymmets storlek och inredning. Vanligen är utrymmet begränsat och en mängd föremål skall rymmas. Det finns också olika aspekter på hur samlingen skall vara tillgänglig för allmänheten.

En textil samling kan magasineras och/eller exponeras **kronologiskt**. Tidsintervallerna kan vara ca 20 år eller före och efter industrialismen samt efter krigen.

Könstillhörighet kan vara en praktisk åtskillnad. Ett rum för kvinna, ett för man och ett för barn.

Social tillhörighet kan visas med borgliga kläder på ett ställe och allmogens kläder på annat ställe.

Om det finns få givare till **stora samlingar** är det idé att hålla ihop samlingarna efter givarna.

Kläder, skor, hattar m m och brukstextil kan delas eller förvaras tillsammans under ovan nämnda rubriker.

Förvaringsutrymmen – utställning

Förvaring och exponering av textil och andra föremål kan vara på samma ställe. Allt beror på yttre omständigheter. En anledning till detta är om samlingen är begränsad och det finns litet utrymme, samt att besöksfrekvensen inte är så stor. Ju fler besökare, desto mer betydelsefull blir magasinering för att öka livslängden på föremålen till fler generationer än vår.

Titta länge och fundera på tillgängligt utrymme. Se på befintliga föremål av fövaringsmöbler såsom skåp och kistor. Det går utmärkt att förvara brukstextil i gamla skåp, även om inte textilierna ursprungligen har legat i just det skåpet.

I kistor och korgar kan mindre textil, hattar, väskor eller skor förvaras. Blanda dock inte föremålen och låt dem inte ligga trångt.

Förvaring

Textil mår bäst av att **ligga plant**. Små föremål som dukar, kan läggas ovanpå varandra. Det är bra att lägga syrafritt papper eller tvättat tyg emellan.

Större enkla sydda föremål som lakan, täcken och kläden **rullas** på papprör (stafett). Pappröret kan kläs med kondensatorpapper som barriär mot det sura materialet. Utanpå pappen kläs röret med tvättad tubgas. Föremål rullas i varpriktning med rätsidan ut.

Om utrymme finns är det bra om även kläder kan läggas i tillräckligt stora lådor. Skarpa veck kan stoppas upp med papper eller tyg. Viss försiktighet bör iakttas med detta då "Wellpapp-effekt" kan uppnås för skadeinsekter.

Kläder av tunna material eller med tunga broderier måste ligga.

För **hängande kläder** krävs bra galgar. Galgarnas längd skall vara anpassad till plaggets axelmått. Om galgen är för lång, bildas små "putor" på ärmarna. Dessa "putor" blir snart bestående. En galge bör även ha en viss bredd, så att plagget har relativt stor anläggningsyta. Plaggen bör inte hänga alltför tätt.

Mössor och hattar kan få stöd av ett **stativ** av kartong klippt i lämplig storlek efter föremålet. Två kartongbitar sammanfogas som ett kors. Mössor kan också hänga på ett papprör. Lagg kondensatorpapper som en barriär mellan mössan och röret. Undvik skrynklat papper.

Exponering av textil

Vid all exponering av textil, skall upphängningen ske med hjälp av stöd. Ingen upphängning skall vara direkt i föremålet.

Stor plan textil som täcken, bonader och andra vävnader kan monteras med tygkanal och skena. Tygkanalen skall då göras bred och dubbel. I överkant sys kanalen fast med förstyg. Anpassa sedan öppningens bredd till skenan. Under öppningen sys glesa förstyg i viggform. Stygnen skall bara synas som prickar eller fördjupningar på rätsidan och tar bara om en varp eller inslagstråd. Stygnen blir jämnt spridda och därmed fördelas tyngden på en stor yta. Skenan kan vara av trä eller metall. Upphängning kan ske med öglor och krokar. Öglor skruvas då i träskenans överkant genom kanalyget. Krokar skruvas i väggen. Vid upphängning med metallskena krävs att hål för krokar först sys i kanalyget. Vinkelkrokar skruvas i väggen på samma avstånd som hålen i kanalyget har. Skenan läggs på krokarna. Med denna konstruktion blir upphängningen helt osynlig.

Om ingen montering skall göras på föremålet kan den exponeras hängande över rundstav.

Mindre textila föremål bör ligga plant. Trä inga trådar i föremål för hängande exponering, hur små de än är. Gör alltid en montering eller lägg dem.

Exponering av kläder kan vara svårt. Det enklaste sättet är att hänga kläderna på en väl anpassad galge. Ett annat sätt är att tillverka en kroppsform som motsvarar plaggets storlek. Upphängningen skall ske i denna form. Formen kan göras av kartong. För att göra kartongen mjukare och tredimensionell kan uppskurna papprör träs över kanterna vid axlar och sida. Denna kroppsform kläs med tubgas.

Textilkunskap,
förvaring och vård

Fritt stående stativ kan tillverkas i trä likt en fågelskrämma utan armar. Stoppa upp axelpartiet med papper eller tyg. Skyltdockor kan även användas men då måste dockans tidsepok stämma överens med plaggen. Det blir fel budskap om kläder från sekelskiftet visas på moderna dockor som har läppstift och nagellack.

Efter utställning bör alla föremål läggas åter på sin plats i magasinet om de har en given plats där.

Skador

Skador av djur

Om möss har förrirrat sig bland textilsamlingen syns det relativt tydligt genom deras rikliga avföring. Möss kan gnaga på alla textilmaterial. Det blir oåterkalleligen ett hål. Möss kan bygga bo i dubbla vävnader eller stoppade täcken. Urin av möss ger frätskador. Textil som har skadats av möss bör torr- och våtrengöras.

I textil av regenatfibrer kan getingar bygga bo. Regenatfibrer är av cellulosa som är ett bra byggnadsmaterial. Skadorna blir ett hål när boet avlägsnas. Torrensöring och ev. konservering av hålet är åtgärden.

Mal och andra insekter livnär sig på textil av främst animaliskt material. De kan äta sig igenom flera lager tyg. Insekter kan krypa på ytan av ett långhårigt tyg och äta gångar likt ett mönster. Spår av mal är avföringen som syns som små svarta sandkorn. De flesta andra insekter lämnar larvskal efter sig. Åtgärd är isolering av misstänkta föremål som har angripits och därefter torr- och våtrengöring. Frysning av föremål gör att insekter dör, men separata extra kalla frysskåp behövs. Flera museer har frysar för detta ändamål, hör efter med ditt länsmuseum. Om ett föremål är preparerat med malmedel känns det på lukten. Malmedel är en aldehyd som bryter ned textil på sikt. Malmedlet kan avlägsnas eller reduceras med våtrengöring.

Blekskador.

Skador av rost förorsakad av metallgalge.

Skador av ljus och tvätt. Det ömtåliga sidentyget är borta men fodret av linne finns kvar.

Mögel

Mögel kan uppstå om föremål förvaras fuktigt, varmt och mörkt. Mögel är en svamp som bryter ned textilfibern.

Lukten är det mest påfallande kännetecknet för att upptäcka att mögel finns i textilmagasinet eller på föremål. Ofta räcker det med att vädra rummet för att mögelsvamparna skall stanna i tillväxt. Ställ skåpdörrar lite på glänt så luften kan cirkulera.

Synligt mögel uppträder först som en vit beläggning på föremålen och sedan bildas tunna trådar. Ta fram de mögelangripna textilierna i ljuset och isolera dem i annan lokal. Vädra lokalen och se till att luften blir torrare. Efter någon tid har textilierna torkat och då skall det synliga möglet avlägsnas manuellt, gärna utomhus. Tänk på Din egen säkerhet och använd skyddsutrustning. Möglet kan skakas och borstas bort. Dammsugning kan ske inomhus, var noga med att rengöra dammsugaren efteråt. Byt påse, torka ur dammsugaren där det går, håll vatten genom slangen och tvätta munstycket. Se till så dammsugaren är riktigt torr innan den ställs undan. Vid fortsatt förvaring skall klimatet i magasinet vara torrare och svalare, men fortfarande mörkt. Ofta är dessa åtgärder tillräckliga.

Våtrengöring kan vara nödvändigt som vidare åtgärd och då skall alla punkter under "våtrengöring" vara genomgångna först. Vattnet bör vara avjoniserat och den tvättaktiva tensiden skall vara alkalisk. Rådfråga expertis om Du är osäker.

Skador på textil

Textil skadas främst av mindre lämplig förvaring och ovarsam hantering. En del skadors uppkomst, nedbrytning och åtgärder redovisas här:

Skada	Uppkomst	Nedbrytning	Åtgärd
Påverkan av främmande ämnen	felaktig miljö	nedbrutna fibrer	neutral miljö Se kap. FÖRVARINGS-MATERIAL
Smuts	smutsig miljö	sönderfall	torrensöring Se kap. RENGÖRING
Mögel	fuktig miljö	nedbrutna fibrer, lukt	vädra Se kap. MÖGEL
Färgförändringar	ljus, främst UV	ljusa färger och nedbrutna fibrer	mörkläggning Se kap. FÄRGER
Vikskador	av vikning	bristningar i tyget	förvaras rullad Se kap. FÖRVARING

Rengöring

Textil mår bäst om den är ren. Partikelsmuts som ligger i materialet spränger sönder fibrer och textilen går sönder. Kemiska reaktioner påverkar även textil om smutsen är av annat organiskt material.

Mycket smutsig och illaluktande textil behövs vädra. Häng eller lägg föremålen ute i skuggan en medelvarm sommardag. Ta ut lite textil åt gången. Textil som har bra förvaring behöver också vädra. Att öppna kistor och skåp kan räcka. Detta för att tillföra ny frisk luft och för att kontrollera att ingen skada är uppkommen.

Utomhus kan mycket smutsig textil skakas försiktigt. Ge akt på sönderfall av lösa delar och knappar. Använd andningsmask och vantar, för att skydda Dig själv. Gammalt textildamm är finfördelat och vasst att andas in, mögel kan också förekomma. Arbeta systematiskt och noggrant med borstning. Borsten kan vara en liten tandborste eller en stor, mjuk panelborste. Allt beroende på vilken kondition och storlek föremålet har. Den vantklädda handen är ett utmärkt redskap i sig. Rengör i fickor, under kragar och i veck. Tänk på eventuell återsmutsning av gräs och insekter. Arbeta i team. Dokumentering, märkning och fotografering kan ske samtidigt.

Textilkunskap, förvaring och vård

Lite smutsig textil rengörs med dammsugning. Använd en dammsugare med filter som inte återsmutsar luften mer finfördelat. Dammsugaren bör ha sugstyrkeregulage. Dammsug dessutom genom ett nät av glesvävt syntettyg, typ gardintyg. Nätet knyts om munstycket eller spänns i en ram som hålls mellan föremålet och munstycket.

Denna rengöring med vädring, skakning, borstning och damsugning är vanligen det enda som behöver göras och som kan göras utan konsultation med fackman. Alla vidare åtgärder på ett föremål skall vara reversibla dvs det skall gå att ändra.

Våtrengöring är inte reversibel och är den mest vanskliga åtgärden, som kräver störst kunskap. Om en textil skadas av vatten, är den oåterkalleligt skadad även om skadan går att mildra. Vad som måste göras innan föremålet läggs i vatten är att kontrollera/analysera:

- Textilmaterialet, materialsammansättningar
- Andra material som knappar, hyska-hake, styvnad
- Färgäkthet
- Krympning
- Göra utförlig dokumentation med måttangivelser
- Fotografera

Allt detta för att veta vilken typ av vatten, tensid, kemikalier och torkningssätt som skall användas.

Rådgör med konservator före våtrengöring.

Våtrengöring kräver stor kunskap. Rådgör alltid med konservator!

Torrengöring. Smuts som ligger i materialet spränger sönder fibrer och textilen går sönder. Det kan uppstå kemiska reaktioner om smutsen är av annat organiskt material.

Årlig kontroll av textilmagasin

Textilvårdarens uppgifter är att vårda och bevara textilier och att hålla rent där textil förvaras. En gång om året bör magasinen genomgå. Det kan ske på försommaren innan säsongen börjar eller på hösten före vinterstängningen. Arbeten som bör göras då är:

- Vädra lokalen öppna fönster, men förse dem först med myggnät.
- Städa lokalen dammsug golv, torka med lätt fuktad trasa alla ytor och golvet om det går.
- Ventilationen i lokalen får inte vara för tät så mögel kan uppstå. Ventilationshål måste förses med nät eller filter som håller fåglar, möss, getingar, smuts och damm borta.
- Ljuset skall vara dämpat i magasinslokalen. Sätt mörka gardiner för fönster. Allmänbelysningen skall ha svaga lampor. Vid arbete kan sladd- eller pannlampa användas.
- Föremålen skall ses över så att inga skador har skett p.g.a bristande yttre omständigheter.
- Planera denna och kommande säsongs arbete med utställningar, vårdåtgärder, tillsyn m.m.

Praktiska råd

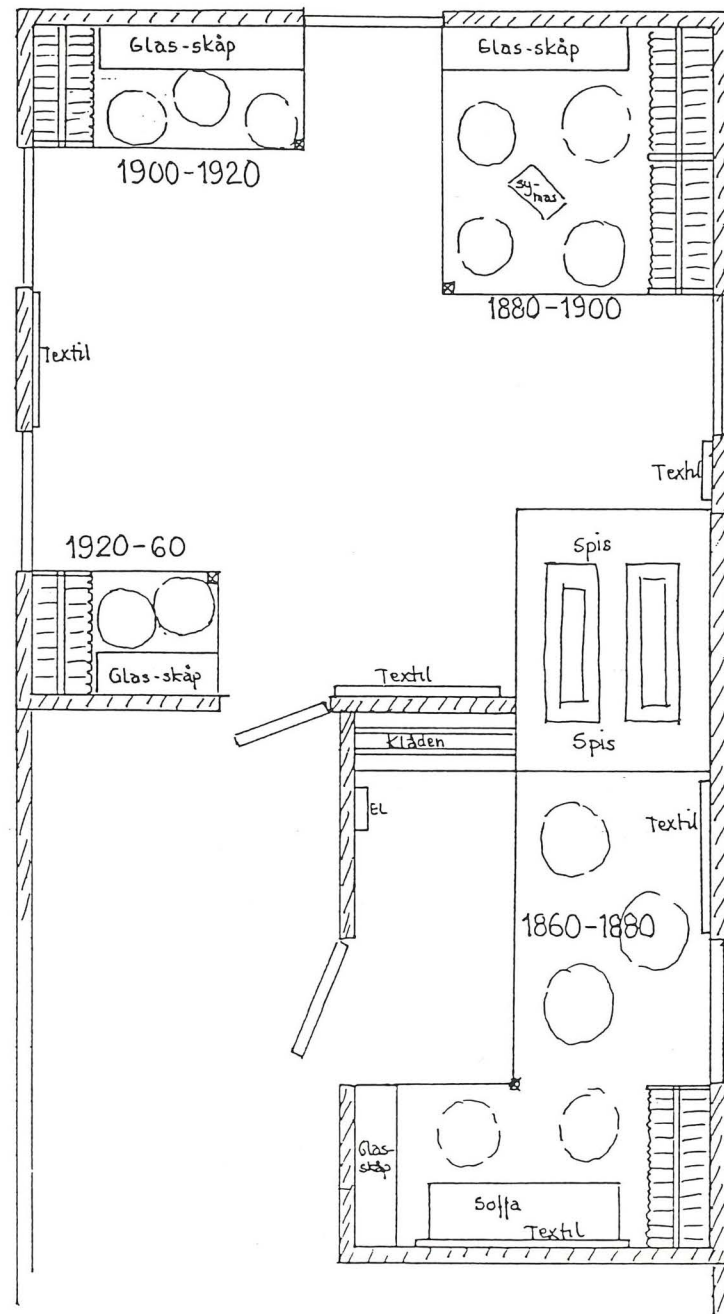
- Ordningsföreskrifter och arbetsregler skall följas av alla, meddela på möten och genom anslag.
- För dagbok över tillsyn, städning, vård m.m.
- För besök till utställningar kan galler och torkmatta ta emot den mesta smutsen på golvet.
- Före besök i magasin bör skoskydd användas.
- Vid arbete med textil är det bäst att byta till inneskor.
- Använd vantar så att inte hudfett avsätts på textilierna.
- Ha rena vantar och skoskydd lätt tillgängligt vid lyskontakten i magasinet. Ställ en påse på golvet för smutsiga dito.
- Undvik att själv bära kläder av långhåriga fibermaterial vid arbete med textil.
- Rådfråga expertis vid tveksamheter.

Litteraturlista

- Berggrén, Gunnel & Oscarsson, Ulla. *Hantering och förvaring av textilier*. Sv.museiför. 1986:3.
- Berggrén, Gunnel & Lundwall, Eva. *Textil. Klimat och ljus i utställningar och magasin*. Sv.museiför. 1986 s. 45-53.
- Björkman, Ragnar. *Skräddarlexikon*. Nordströms 1988.
- Goliger, Eva. *Tygprovsamlingar*. Norma 1984.
- Kybalova & Herbanova & Lamarova. *Den stora modeboken*. Folket i bild 1976.
- Lundell, Laila. *Stora vävboken*. ICA 1979.
- Nylen, Anna-Maja. *Hemslöjd*. Cordia 1995.
- Tunblad, Mathlein. *Skadedjur och snyltgäster i hus, hem och förråd*. LT 1971.

Textilkunskap,
förvaring och vård

Wiklund, Signhild. *Textila material: historik, teknik, egenskaper, användning*. LT 1984.
Åkerlund, Monika. *Ängrar finns dom? Om skadeinsekter i museer och magasin*. Svenska museiföreningen 1991.

Strömsunds hembygds-
gård, Jämtland. Magasi-
nering och utställning av
textilier.
Kicki Kirvall, 1988.

INVENTERING AV TEXTIL

ERIK THORELL

Hemslöjdskonsulent vid Dalarnas hemslöjdsförbund

Att inventera

Att inventera textil är ett intressant och roligt sätt att lära sig mer om en bygds textila traditioner, material och tekniker. Att ha kännedom om en så människonära del av kulturhistorien som textil och dräkt utgör, stärker den kulturella identiteten och ger förankring i bygden.

Textil är bland det ömtåligaste och mest förgängliga av vårt kulturarv. Därför är det viktigt att många fler inventeringar kommer till stånd, innan en värdefull del av detta arv försvinner. Föremål som tagits med i en inventering har större chans att bevaras för framtiden, då den enskilde ägaren uppmärksammas om föremålets kulturhistoriska värde.

Textilier sägs många gånger vara ett stycke kvinnohistoria som inte alltid värdesätts och lyfts fram i ljuset. Även av den anledningen kan inventeringar vara viktiga att utföra. Men glöm i denna iver inte att den textila historien också är männens. I det förindustriella samhället var det männen som var skräddare, skomakare, handskmakare, hattmakare, färgare och vävare för att ta några exempel. Många av de riktigt gamla kläderna och tygerna i våra museer och hembygdsgårdar är alltså tillverkade av män. Männen var många gånger även delaktiga i den textila beredningen hemma på gårdarna.

Alla textila föremål är dock inte producerade av gårdarnas eget folk. En del föremål kan istället vara tillverkade på landsbygden av människor som specialiserat sig på olika typer av textilt hantverk.

Inventeringsresultaten kan användas för olika syften, från att vara en ren dokumentation för framtiden, till att vara underlag för nytillverkning av olika slag. Det kan gälla dräktplagg eller något annat som man vill lyfta fram från den egna bygden. Materialet kan också användas som

Inventering av kjolsäckar.
Lägg märke till bomulls-
vantar, blyertspennor,
måttband och förstorings-
glas. På bordet finns ock-
så litteratur om det dräkt-
skick som inventeras.
Foto: Erik Thorell 1995

inspiration för textilkonstnärer, intresserade privatpersoner, elever vid olika textila utbildningar eller för hemslöjdsrörelsens produktion.

Vid nyproduktion av ett föremål är det viktigt att ha en samlad bild av de bevarade föremålen i en bygd, hur de är tillverkade och av vilka material. Med denna övergripande kunskap minskas risken för att nytillverka föremål som inte är representativa för bygdens textila traditioner med allt vad det innebär av materialval och tekniker.

Detta är extra viktigt om man utger sig för att ha tillverkat en kopia av ett föremål. Då måste förutom utseendet även material och teknik stämma överens med originalföremålet. Gör man andra materialval och tillverkar föremålen med annan teknik, är det nytillverkade föremålet inspirerat av originalföremålet och alltså ingen kopia. Att arbeta på traditionellt sätt och att tillverka kopior, är att förmedla intressant kulturhistoria och gamla hantverkstraditioner till nya generationer.

Innan inventeringen påbörjas är det viktigt att ta reda på vad som redan gjorts inom området i bygden och intilliggande bygder. Upplysningar om sådant kan man få via läns museet, hembygdsförbundet och läns hemslöjds konsulenten. De kan också ge uppslag om andra föreningar eller organisationer som arbetar med liknande uppgifter och som kanske kan vara intresserade av ett samarbete. Även om inventeringar för det mesta känns som ett nöje, innebär de ett stort arbete. De kräver alltid, förutom själva inventeringen, ett noggrant förarbete och planering liksom ett tidskrävande efterarbete. Samarbete med andra kan då göra att bördan inte blir övermäktig och att man når mycket längre i sin forskargärning.

Förarbete

Målsättning och uppläggning

Det viktigaste när man planerar en inventering är att göra klart för sig vad som är målet med inventeringen och vad den skall leda till.

Skriv ned målsättningen. Vad är det ni vill inventera och varför? Vad skall vara inventeringens slutprodukt?

Detta är oerhört viktigt för att alla som är delaktiga i inventeringsarbetet skall kunna arbeta utifrån samma förutsättningar.

Gäller det en total inventering av textilbeståndet i en bygd, eller är det en kategori av föremål som skall inventeras?

Hur skall den genomföras, finns det möjlighet att besöka alla gårdar och göra inventeringen på plats? Kanske är det istället möjligt att samla in föremålen till en lokal där inventeringsarbetet sker?

Gäller det en totalinventering ställer sig inlån av föremålen näst intill omöjligt att praktiskt genomföra. Även för ägarna är det svårt att undvara alla föremål för en längre tid.

Inventering genom inlån

Vid en kategoriinventering är det oftast fördelaktigare att låna in föremålen och få arbeta i lugn och ro under bra förhållanden vad gäller ljus och skrivtytor. Insamlingen vid en kategoriinventering kan ske på olika

sätt. En metod kan vara att åka från gård till gård och låna in föremål. Som ett alternativ kan ägarna ombudjas att komma till lokalen och lämna in föremålen. För att inte bli överhopad av arbete kan olika byar eller delar av bygden bjudas in olika dagar för inlämning av föremål.

Om extra värdefulla föremål som t.ex. smycken lånas in, kan ägarna vänta medan registrering och fotografering sker och sedan få ta med sig föremålen hem direkt.

Vid inlån av föremål speciellt från vindar och uthus, var extra observant på risken för spridning av skadedjur. Läs om detta i kapitlet om förvaring och vård.

Inventering genom besök

Det vanligaste är att inventera direkt på plats i hemmen. Förberedelserna är viktiga vid båda typerna av inventeringar. Det är i båda fallen bra att arbeta med byombud, som genom speciella frågeformulär tar reda på vad som finns i gårdarna i en eller flera byar. Vid en genomgång av byombudens frågelistor ser man vad som är intressant att dokumentera och vad som faller utanför ramen för den aktuella inventeringen. Tiden för varje besök kan då lättare beräknas.

Byombuden kan förbereda och ombesörja eventuella inlån och återlämnandet av föremålen, om man väljer att arbeta på detta sätt. Betona att allt är av intresse, även det gamla, trasiga och slitna. Ägarna vill vanligen bara visa upp det finaste de har.

Alla måste arbeta på samma sätt, såväl byombud som registrerare och fotograf. Man behöver som regel vara minst två registrerare, en som mäter och en som skriver. Vid inlån av föremål till en fast lokal kan de som registrerar gärna vara fler, men helst arbeta två och två. Fotografen bör vara mycket kunnig, gärna professionell.

En i god tid förberedd inventering ger ett rikare och bättre resultat. Försök få lokalpressen att skriva om den förestående inventeringen. Låt artikeln illustreras med en bild av några föremål av den typ som skall inventeras. Låt gärna inventerare och byombud förekomma på bild. Det är bra att vara igenkänd när man kommer ut till gårdarna i sådana här ärenden. Lokalradion kan kanske också göra ett inslag, om inte förr så under pågående inventering.

Informationsblad

Byombuden kan börja sitt arbete med att dela ut upprop och informationsblad i postlådorna.

En av de bästa informationskanalerna är de lokala annonsblad, som ofta delas ut till alla hushåll på en ort. De tar ett rimligt annonspris och bladen läses noga av de flesta. Upprop och information om en förestående inventering kan också spridas på hembygdsfester, hemvändardagar och liknande.

Om arbetet av någon anledning måste vara mer begränsat, kan några funktionärer fråga efter de sökta föremålen i de gårdar i bygden, som man genom god lokalkännedom vet eller kan ana har föremål av den typ som är av intresse för inventeringen.

Begränsningar

Begränsningar av inventeringen är minst lika viktiga som målsättningen. Det är ett stort och omfattande arbete ni har framför er. Det tillkommer också ett arbets- och tidskrävande efterarbete som man inte alltid tänker på i glädjen över att få genomföra en inventering. För att inte allt detta skall bli övermäktigt måste det till begränsningar såväl i tid som rum, i förekommande fall även av de kategorier som skall inventeras.

Börja med att utifrån målsättningen begränsa vad som skall inventeras. Gäller det en kategori av föremål, flera kategorier eller en totalinventering av samtliga textila föremål i en gård eller ett hushåll. Detta kan i sin tur styra den geografiska begränsningen. Gäller det en totalinventering så blir den geografiska begränsningen snävare än om det gäller en kategori av föremål. Är området tätbefolkat måste det ibland till ett urval av vilka hushåll som skall tas med i inventeringen. Inventeringen kan gärna omfatta ett större område än en socken. Tänk på kulturområden, likheter och olikheter kan vara intressanta att belysa för ett större område. Det är kanske först då som typiska drag kan uppmärksammas.

Begränsa sedan gärna tiden från vilken de föremål som ni inventerar skall komma. Bakåt i tiden behöver man oftast inte begränsa sig. Textiler från folklig miljö är vanligtvis inte äldre än från 1800-talet. Däremot är en tidsgräns i nutid viktig att bestämma. Det skall helst inte vara ett bestämt årtal, då det många gånger kan vara svårt att exakt bestämma ett textilt föremåls ålder. Tänk i tidsperioder, t.ex. tiden före första eller andra världskriget.

Ekonomi

En inventering drar givetvis med sig en rad kostnader. Det är viktigt att från början göra upp en kalkyl och budget för kostnaderna.

Räkna med kostnader för annonser, flygblad, inventeringsmaterial såsom; millimeterpapper, pennor, linjaler, måttband, märklappar, arkivkartonger, blanketter och NCS-färgkartor. Fotografering är en dryg post, beräkna många bilder per plagg, framkallning, kopiering och negativfickor. Kostnader för ljudband, porto, telefon och referenslitteratur får heller inte glömmas bort. Resesättningar kan komma ifråga vid långa resor i bygden eller till något museum på annan ort.

Vid inlåning av föremål till inventeringen eller en efterföljande utställning är det viktigt att föremålen är försäkrade av den förening eller institution som anordnar utställningen.

Även om den egna föreningen kan klara kostnaderna, kan det löna sig att söka fondmedel och samarbetspartners. Särskilda böcker som beskriver alla fonder och stiftelser finns att låna på biblioteken.

Nämnden för hemslöjdsfrågor fördelar bidrag till hemslöjdsföreningar och andra seriösa organisationer och verksamheter. Bidragen ges för inventeringar och dokumentation av gammal slöjd som är av värde att bevara och vidareutveckla.

Planerar man ambitiöst att inventeringen skall resultera i någon form av trycksak, kan pengar sökas från kommunens kulturnämnd. Tänk på att söka året innan planerad tryckning, så att kulturnämnden kan ta med ansökan i budgetarbetet för kommande år.

Sponsorer bland ortens företag kan också vara en möjlighet till finansiering. Naturligtvis erbjuder ni generös reklamplats i trycksakerna.

Finns det en fotoklubb på orten kan de kanske medverka och ta fram bilder till en trycksak.

Samarbete

Redan inledningsvis betonades vikten av samarbete med andra institutioner och föreningar.

Många av dessa har säkert intresse för det ni planerar att inventera. Tag i god tid kontakt med läns museet/hembygdsförbundet, länshemslöjds konsulenten och de hemslöjdsföreningar som finns.

Visst arbete inom det planerade inventeringsområdet kan redan vara gjort och genom kontakt med dessa institutioner får man upplysningar om detta.

Länsmuseerna har oftast egna fotografer som kan ge råd och anvisningar för fotograferingsarbetet. Vid ett samarbete kan de kanske medverka.

En fotoklubb eller kurs kan med sin medverkan ge ett professionellt fotoarbete utan annan kostnad än för materialet.

Samarbete med något studieförbund kan ge ledararvoden vid en utbildning före inventeringen.

Möjlighet till fackmannamedverkan finns också inom ramen för en studiecirkel.

Tidsplanering

Planera den tid hela inventeringsarbetet skall få ta. Sätt upp stoppdatum då de olika delarna skall vara färdiga. Hur ofta har ni tid att träffas? Hur kan arbetet delas upp? Kom ihåg uppehåll för storhelger, semestrar och liknande.

Kanske kan inventerarna arbeta under semestern, men finns det någon hemma i de gårdar eller hem man tänker besöka?

Eller är det möjligen så, att det är under semestern gårdarna är befolkade och tid finns att ta emot för en inventering. Förhållandena växlar säkert på olika håll i landet.

Tänk efter om det finns några stoppdatum för redovisning av fond- eller projektmedel som möjliggjort inventeringen.

Utbildning

För att resultaten av hela inventeringen skall vara jämförbara, är det viktigt att alla funktionärer är ordentligt införstådda med målsättning och arbetssätt.

Anordna därför utbildnings- eller informationsdagar för funktionärer och byombud innan inventeringsarbetet påbörjas.

Detta kan eventuellt ske i studiecirkelform under en eller två terminer före själva inventeringen. Gör gärna en "miniinventering" på försök inom ramen för denna utbildning och låt cirkeldeltagarna själva vara med och utvärdera arbetsmetoder och resultat.

Inventeringsarbetet

Arbetsätt

Vid en inventering av föremål i en bygd får inte museernas och hembygdsgrdarnas samlingar glömmas bort. Även stora museer i andra delar av landet kan ha föremål av intresse från den bygd som ni inventerar.

I många fall är dessa redan dokumenterade och fotograferade och det är oftast möjligt att få ta del av detta material och få köpa fotokopior. Glöm inte att fråga efter forskarrabatt som många institutioner tillämpar. Samarbetsavtal kan göras där man byter material med varandra.

Vid själva arbetet med inventeringen finns det några regler att arbeta utifrån:

Handskas varsamt med föremålen. Använd alltid bomullsvantar när ni hanterar textila föremål. Vantarna används för att skydda föremålen från fett, enzymer och salter som finns på våra fingrar, även om de är nytvättade. Endast blyertspennor skall användas vid allt dokumentationsarbete. En fläck av kulspets är näst intill omöjlig att få bort på ett föremål.

Arbeta aldrig i direkt solljus. Ha gärna gardinerna fördragna där ni arbetar. Färgbestämningar kan ibland behöva göras i dagsljus, dock inte i starkt solljus. Ha god belysning i lokalen, speciellt vid skriv- och uppmättningsplatser. Förvara textilierna skyddade för ljus och damm när ni inte arbetar med dem. Täck över med tyg eller förvara dem i syrafria kartonger. Såväl dagsljus som elljus avger UV-strålning som bleker färger och bryter ner textilfibrerna.

Tyg som används i samband med förvaring av föremålen kan vara gamla lakan och handdukar eller ny bomullsväv. Använd inte s.k. fröskalsbomull, eftersom den innehåller fetter. Bomullsväven tvättas en gång med tvättmedel utan blekmedel och parfym. Dessutom tvättas alla tyger, nya som gamla, en gång helt utan tvättmedel, innan de tas i bruk som förvaringsskydd. Allt för att så mycket som möjligt skona föremålen.

I de fall tygprover skänks till inventeringen som kompletterande eller primärt material, monteras dessa upp på syrafri A 4 kartong. Sy fast dem i arken med vit sytråd av bomull. Lämna en del av provet utan stygn så att avigsidan kan vikas upp och studeras. Anteckna på arken inventeringsnummer, ort, datum och vilken inventering proverna tillhör.

Observera att man absolut inte får klippa prover ur plagg eller hela textilier.

Tygprover större än A4 skall inte monteras utan behandlas som lösa föremål.

Inventeringsblanketten

Inventeringsblanketterna kan utformas lite olika beroende på vilken kategori av föremål som inventeringen omfattar.

Jag tar här upp olika saker som det bör finnas uppgifter om på en inventeringsblankett:

Vem som står för inventeringen (institution, förening etc).

Inventeringsnummer (läs mer under rubriken numrering nedan).

Inventeringsdatum

Socken (alternativt; kommun, kvarter, gatuadress).

Härad.

Landskap.

Föremål (föremålets benämning på såväl rikssvenska som dialekt skall finnas med. Föremålens benämningar på rikssvenska lärs ut på den föregående utbildningen. Dialektala benämningar tas med då ägaren kan meddela detta, eller då de är allmänt kända och säkert belagda i den bygd där föremålet har sitt ursprung).

Ägare (namn, adress, tel nr).

Samlingsnummer (om föremålet ägs av museum, hembygdsförening eller privat samlare).

Beskrivning av föremålet (i korta ordalag hur det ser ut, dominerande material, bottenfärg, dekor etc).

Funktion (hur och till vad föremålet använts).

Användningsår.

Brukare (namn, adress, födelseår, bostadsort, yrke).

Tillverkare (betr. specialister, se inledningen).

Tillverkningsår.

Material (allmänt vedertagen svensk textil term och dialektal benämning. Om det är svårt att avgöra materialet, så skriv det som anses troligt, men ange tydligt att det är **troligt**).

Teknik (allmänt vedertagen svensk textil term och dialektal benämning. Om det är svårt att avgöra materialet, så skriv det som anses troligt, men ange tydligt att det är **troligt**).

Färg (endast ett ord för färg skall användas t.ex. röd, gul, blå etc, inte beskrivande färger. Vid flerfärgade [polykroma] föremål där en färg förekommer i mer än en nyans, kan man eventuellt använda sig av epitet som ljus och mörk för att skilja t.ex. två blå från varandra. I övrigt används NCS-färgbeteckningar enbart eller i kombination med färgnamnet. Garnprover bör inte användas för färgbestämningar, eftersom dessa ofta ändrar beteckningar och inte heller är färgbeständiga för hur lång tid som helst. Används ändå garnprover bör dessa vara nya, oanvända och arkiveras tillsammans med det övriga inventeringsmaterialet. Ange om föremålets färger verkar blekta. Färgerna hos originalplagget bestäms i veck och på avigsidor, eller där de verkar vara mest opåverkade av ljus, smuts och slitage).

Dekoration (material, teknik, färg, broderi, applikation etc).

Märkning/monogram (om sådant finns).

Längd (anges i mm eller cm. Använd alltid samma måttenhet).

Bredd (anges i mm eller cm. Använd alltid samma måttenhet).

Höjd (anges i mm eller cm. Använd alltid samma måttenhet).

Övrigt (i vilken kondition föremålet är; nyskick, trasigt, malätet, blekt etc).

Foto (antal svartvita och färgbilder, eller ange om föremålet finns avbildat i litteratur e.dyl.).

Uppmätning (ange om det finns).

Analys (ange om det finns).

Materialprov, tyg eller garn (anges om det finns placerat separat i bilagemapp eller bakom blanketten).

Numrering

Alla föremål som lånas in för dokumentation förtecknas på en blankett eller inlåningskvitto som är speciellt iordningställt för inventeringen. Vid inlån av endast ett fåtal eller enstaka föremål kan ett vanligt kvittensblock användas.

Märklapp används när ett föremål lämnas eller lånas in för dokumentation. Den medföljer föremålet under hela inventeringstiden och tas bort först när föremålet återlämnas, gärna när ägaren är med och identifierar föremålen. Kom ihåg att ägaren vid återlämnandet skall kvittera mottagandet på lånekvittot.

Märklapparna får inte nålas fast i föremålet. Klisterlappar och häftklammer får heller inte användas av hänsyn till textiliernas ömtålighet.

Det bästa är att med vanlig sytråd fästa lappen hängande vid textilen. Sy endast en gång genom textilen, på ett så oömt och osynligt ställe som möjligt. Ett annat bra sätt är att använda färdiga hänglappar av kraftigt papper och med förstärkta hål, typ "gammaldags prislapp". Ibland kan dessa fästas genom att lappens iknutna trådgöla träs genom ett knapphål eller runt en knapp, därefter förs lappen genom öglan.

Mycket ömtåliga och sköra föremål kan istället placeras i en kartong eller invikta i ett stycke tyg (handduk, lakan e.dyl.), med märklappen ligande lös invid föremålet i kartongen eller tyget.

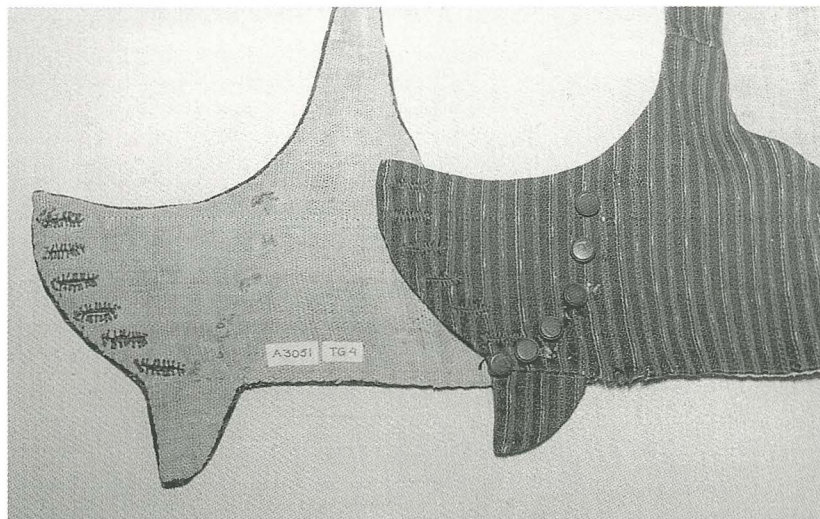
Märklappen kan innehålla uppgifter om ägare, gård etc. och/eller endast inventeringsnumret.

I de fall då man väljer att endast använda inventeringsnummer, antecknas numren på en separat lista med uppgifter om ägare. I övrigt utgör inventeringsblanketten underlag för alla uppgifter. Skriv och gör gärna i ordning nummer- och märklappar i förväg.

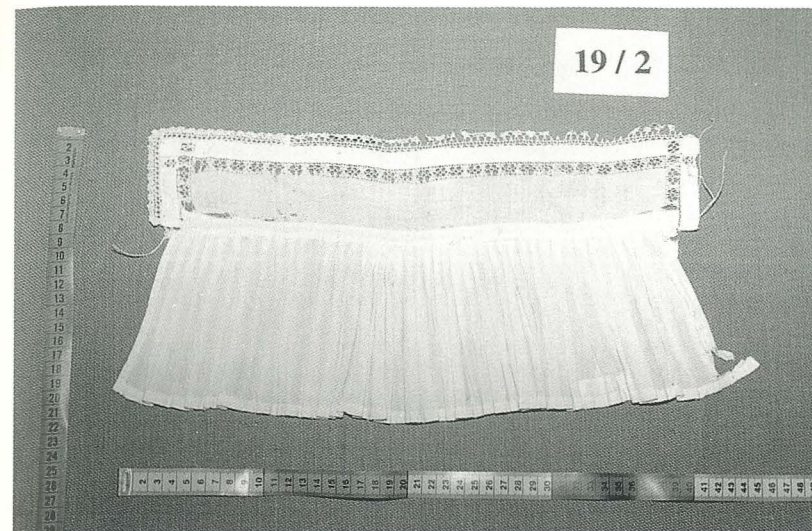
Inventeringsnummer kan utformas på olika sätt från enbart löpande nummer till enkla nummer- koder, som visar vilken kategori av föremål det gäller.

Gör inte för invecklade och alltför specificerade nummerserier som kan vara svåra att tolka och hålla i huvudet under inventeringen.

Nummerkoder kan vid t.ex. inventering av kläder/dräkter vara lö-

Placering av märkband på livstycke till kvinno-dräkt. Ny märkning placerad intill den gamla.
Foto: Erik Thorell 1995

pande nummer åtföljt av en siffra som visar om det är mans-, kvinno- eller barnplagg.

Vid inventeringar av andra textilier kan koden ange om det gäller bäddtextil, textil för bordet, mattor etc.

Exempel:

- 23/1 (23 anger att det är föremål nr 23 och 1 anger att det är ett mansplagg)
- 24/2 (24 anger att det är föremål nr 24 och 2 att det är ett kvinnoplagg)
- 25/3 (25 anger att det är föremål nr 25 och 3 att det är ett barnplagg)
- 26/5 (26 anger att det är föremål nr 26 och 5 att det är en bäddtextil)
- 27/4 (27 anger att det är föremål nr 27 och 4 att det är en textil för bordet)
- 28/9 (28 anger att det är föremål nr 28 och 9 att det är en textil under kategorin övrigt)

Analys

För att inventeringen skall bli så fullständig som möjligt bör analyser göras av materialen och teknikerna i föremålen. Om man inte mäktar med att analysera hela det inventerade materialet, bör alltid några representativa föremål ur respektive kategori analyseras. För analys av tygerna behövs en person som har goda kunskaper om vävning. Rådgör gärna först med länshemslöjdskonsulenten.

Materialet bestäms i såväl varp som inslag. Garnernas grovlek/finhet uppskattas. Antal trådar per centimeter räknas åt båda hållen i tygerna. Räkna gärna trådarna på två centimeter och på flera ställen i tyget. Inslagsordning, randordning och bindemönster, solvnota och trampordning skrivs och ritas upp.

I gamla, slitna och hårt smutsade tyger kan det vara svårt att bestämma material och färger i trådar och garner. Bestämningarna skall göras i

Inventeringsbild. Krage av linne till kvinno-dräkt. Måttband och nummerlapp placerade på lämpligt avstånd från själva föremålet, för att kunna maskas bort vid publicering av bilden.

Foto: Erik Thorell 1995

veck och på avigsidor, där de som regel är minst slita, blekta och smutsade. Färger i gamla plagg kan ha förändrats mycket. Läs mer i kapitlet om förvaring och vård. Om osäkerhet råder, sätt antagandet inom parentes eller skriv ett frågetecken. Fackmän såsom konservator, museimän och hemslöjdskonsulenter kan ge råd och hjälp.

Uppmätningar

Utrustningslista:

Vita bomullsvantar! Hantera föremålen varsamt!!!

Måttband 2 st

Vinkelhakar 2 st

Bomullsband

Förstoringsglas och lupp

Knappnålar med färgade glashuvuden

Blyertspennor/stiftspennor

Tretexskiva klädd med tyg

Sprittuschpennor

Millimeterpapper A4, ark eller rulle. Millimeterpapper med bruna rutor är inte alltid exakta. Rutorna framgår vid kopiering. Blå rutor är exakta, men framgår inte vid kopiering.

De blå är också något dyrare än de bruna. Transparenta millimeterpapper är exakta och rutorna framgår vid kopiering. Dessa millimeterpapper är de dyraste.

Byggplast på rulle

Overheadplast A 4. Används för att rita av icke trådbundna broderier och detaljer. Rita med fina sprittuschpennor. Prova på någon oöm textil först. Täck hela föremålet med en stor byggplast. Lägg därefter overheadarket över den detalj ni vill rita av. Var mycket försiktig. Kontrollera att färgen fäster på plasten och att plasten inte släpper igenom färg. Lägg bort alla tuschpennor så fort ni ritat färdigt.

Vid en uppmätning av ett plagg ritas det upp, exakt som det ser ut, på millimeterpapper i skala 1:10, 1:5 eller 1:1.

Vid ritning i förminskad skala finns risken att fel uppstår vid senare förstoring till fullskala. Därför är fullskaleritningar att föredra. Vissa plagg/textilier är dock lämpligare än andra att rita i förminskad skala. Det är sådana som består av endast raka stycken, geometriska former, och går att lägga ut plant.

Väljer man att göra uppmätningen i förminskad skala, bör alltid något representativt föremål ritas i fullskala. Kom ihåg att skriva inventeringsnummer på alla papper och vem som gjort uppmätningen. Detaljer ritas på separata papper, liksom broderade och stickade mönster. Till de sistnämnda kan papper med tvåmillimeters rutor användas.

Lägg föremålet så plant som möjligt på den tygklädda tretexskivan. Spänn bomullsbanden vinkelrätt mot varandra över plagget så att ett koordinatsystem bildas. Sätt fast banden i skivan med nålar utanför plagget. Inga nålar får förekomma i föremålet. Mät och överför delarnas konturer till millimeterpapperet med hjälp av koordinatsystemet. Anteckna alltid alla mått invid mönsterdelarna på uppmätningen.

Använd samma mätinstrument på föremål och ritning. Sätt ut fix-

punkter där delarna fäster mot varandra. Gör snittritningar över detaljer såsom skört och veckningar. Gör en särskild ritning på fodrets skärning om denna inte överensstämmer med yttertyget.

På ritningen används tjocka streck för konturer och tunna streck för innerlinjer.

Beskriv med ord allt ni ser del för del, detalj för detalj.

Hur är föremålet sytt? Vilken sorts tråd har använts? Vilken sorts stygn har använts? Hur många stygn är det per centimeter? I vilken ordning är sömmarna sydda?

Prova att beskriva något föremål. Låt någon provläsa. Vad fattas ?

Fotografering

Ett fotografi säger mer än tusen ord ! Snåla inte med film !

Tag många bilder på varje föremål, såväl översiktsbilder som närbilder på detaljer.

Fotograferingen bör ske med både svartvit film och med färgdia. Arbeta helst med två kameror samtidigt. Använd systemkameror med normalobjektiv. Vid fotografering av mycket stora föremål kan det behövas ett vidvinkelobjektiv. Kom ihåg att detta alltid förvränger bilden något. För detaljfotografering kan ett makroobjektiv eller försättslins behövas.

De flesta fotografer rekommenderar Kodak 125 ISO Plus X eller Kodak 400 ISO TRI-X för svartvit fotografering. Kodachrome 64 ISO eller Agfachrome 100 ISO RSX för färgdia.

Det är den färgdia som idag anses ha de bästa lagrings- och arkiveringsegenskaperna.

Gör alltid en provfotografering på några föremål med olika ljusförhållanden och med olika inställningar, innan den riktiga inventeringen tar sin början. För noggrant fotoprotokoll så att ni kan se vilken inställning kamerorna hade för de bästa bilderna. Tag alltid en testserie med ny film och fotoutrustning, även om ni är ganska vana att fotografera.

Fototekniken genomgår en snabb utveckling och nya produkter presenteras ständigt på marknaden. Fråga därför alltid fackmän och museimän vad som är senaste rön för dokumentationsfotografering.

Fotografera inte i direkt solljus, men gärna utomhus om det är möjligt, och om plaggen inte är för ömtåliga. Dagar med jämn vit molnighet är utmärkta.

Vid inomhusfotografering kan blixtljus eller lampor användas. Lampor kräver dock en speciell glödljusfilm.

Vid fotografering med blixtljus kan det vara bra att rikta blixten i taket och inte direkt på föremålet. Det går bra med svartvit film oavsett takfärg. För färgdia krävs dock alltid vitt tak. Detta förfaringssätt förutsätter att man har en extra kraftig blix. Har man endast tillgång till normal blix, riktas denna direkt mot föremålet. Mät alltid ljuset.

Ta alltid flera bilder med olika exponeringar på varje föremål. Använd stativ och gärna trådutlösare.

Bakgrunden är viktig och skall vara enhetlig och neutral. Gärna ett tyg spänt på en tretexskiva.

Tyget kan också spännas eller hängas på en vägg eller ett bord. Tyget bör ha struktur. Ett grovt halvblekt linnetyg är en utmärkt bakgrund för de flesta textilier.

Inventering av textil

Rent vita föremål kan många gånger avteckna sig bättre mot en blå bakgrund (ej för mörk).

För stora föremål kan en större yta behöva täckas. Det går då bra att spanna gråpapper från rulle på t.ex. vägg, golv och bord.

Måttskala och inventeringsnummer bör finnas med och skall vara väl synliga på bilderna. Använd gärna en fotolinjal med centimetermått i svart och vitt. Det går också att använda ett vanligt måttband utlagt efter bildens nedre kant. Dessutom kan det vara bra att lägga ytterligare ett måttband vinkelrätt mot detta. Håll dock ett visst avstånd mellan föremålet, måttskalor och nummerlapp. Vid en eventuell publicering av bilderna kan dessa saker maskas bort och behöver inte störa.

Tag gärna några översiktsskildrar med bordet fullt av en kategori föremål. Glöm inte heller att dokumentera inventeringsarbetet med några bilder.

Gör från början klart vem som skall ha kopieringsrätt till bilderna. Ange alltid fotografens namn vid publicering och mångfaldigande av bilderna. Vid oklarheter i dessa frågor går det bra att kontakta Svenska Fotografernas Förbund.

Textila föremål i hembygdsföreningens samlingar

Registrering

Begränsas inventeringen till den egna hembygdsföreningens samlingar är ändock mycket identiskt med en mer omfattande inventering i bygden. Uppgifterna på registreringsblanketten skall vara desamma. Det kan idag vara svårt att få uppgifter till alla föremål i en samling om det är länge sedan insamlingen skett och om kataloguppgifter saknas eller är knapphändiga.

Ibland kan det löna sig att intervjua äldre medlemmar och funktionärer i föreningen, om de har några minnen eller upplysningar om föremålen eller deras införlivande i samlingen. Varje liten upplysning är värdefull.

Registreringen av föremålen kan ske på blanketter samlade i en pärm eller i en inbunden bok.

I en inbunden bok kan det vara svårt att få med alla uppgifter och bilder av föremålen. Färdiga blanketter för föremålsregistrering finns. Hjälp och råd i registreringsfrågor kan ni få hos länsmuseet eller hos Nordiska museet, Kulturarvet i Falun. De åtar sig mot ersättning registrering och fotografering av föremål och samlingar. De registrerar enligt det system som många svenska museer och hembygdsföreningar använder idag. Systemet kallas OCM (Outline of Cultural Materials = Översikt över Kulturinventariet). Föremålen klassificeras enligt detta system i flera nummerkoder (real nummer), vilket gör det möjligt att databearbeta materialet och göra sökningar efter dessa koder.

Lätt och snabbt hittas sedan föremål till utställningar och svar på förfrågningar. Katalogen kan kompletteras med ett alfabetiskt register efter givare eller ursprungsby. Många frågor efter föremål skänkta av släkt och förfäder eller från en viss by.

Märkning

Märk aldrig direkt på det textila föremålet. Sy istället fast ett vitt bomullsband där numret skrivits på i förväg med permanent bläck eller tusch. Banden sys fast inuti plagget eller på föremålets baksida. Sy aldrig direkt i tunna tyger, utan i foder och sömmar. Använd tunn nål och sy med lösa, glesa stygn. Märkbanden skall alltid ha samma placering på likartade föremål. Märkningen skall vara lätt att hitta, men inte lysa i ögonen.

Märkbanden tvättas innan de sys fast, men efter det att numret skrivits på. Använd penna med stålrör. Bandet spänns fast på en tretexskiva med nålar och flera nummer skrivs samtidigt på lagom avstånd från varandra.

Gamla registreringsnummer skall aldrig avlägsnas eller göras svårlästa. Ny märkning placeras helst intill den gamla. Stora föremål kan försees med två märkband. Ett invid det gamla och ett på det nya förbestämda placeringsstället.

På registreringsblanketten anges alltid det gamla registreringsnumret, om föremålen av någon anledning måste ges nya nummer. Det bästa är att följa de gamla numren, men med ett tillägg av en bokstavskombination, som anger vilken förening föremålet tillhör. I övrigt tillämpas endast löpande numrering. Lämpliga bokstavskoder meddelas av Nordiska museet, Kulturarvet.

Ändra aldrig i en katalog. Nummer tillhörande föremål som förkommit lämnas tomma, för att undvika alla möjligheter till förväxling.

Alla vårdåtgärder skrivs på registreringsblanketten allteftersom de vidtagits.

Kompletterande material

Intervjuer

Vid en del inventeringstillfällen kan man träffa på människor som har mycket att berätta om föremålen eller tillverkningen av dessa. Förbise inte att spela in sådana berättelser. Om bandspelaren inte finns med just vid detta tillfälle, be att få återkomma en annan dag.

Gör verkligen det snarast – återkom.

Sett rent till den tekniska sidan av att spela in berättelser och minnen, bör spolbandspelare väljas, eftersom denna typ av band har bättre lagringsvärden än kassettbanden.

Välj en tjock bandtyp och hög inspelningshastighet för bästa ljudåtergivning och lagringsvärde. Spolband av den tjocka kvaliteten som bör användas vid denna typ av inspelningar är inte alltid så lätta att finna i vanliga affärer. Det går kanske att få köpa dem genom länsmuseet eller ULMA i Uppsala.

Om man väljer en kassettbandspelare, som är lättare att finna tillgänglig idag, så använd alltid en lös mikrofon av hög kvalitet även till den. Ljudupptagningen blir då mycket bättre. Kassettbanden bör vid efterarbetet läggas över på spolband för att ha större chans att bevaras till eftervärlden. Sker samarbete med något museum, går det säkert att få hjälp och råd angående inspelningar där. Kanske går det att få låna inspelningsutrustningen genom dem.

Det bör inte vara för många medverkande personer vid inspelningstillfället. En som sköter bandspelaren och en som sköter intervjun är tillräckligt. Den som sköter bandspelaren kan gärna vara placerad lite avskilt från sagesmannen, som den intervjuade brukar kallas, och intervjuaren. Det tekniska arbetet får inte dra till sig för stor uppmärksamhet. En eller två personer vid samma intervjutillfälle är lämpligt. Flera på samma gång bli oftast rörigt. Det kan vara svårt att höra vem som säger vad, vid uppspelning av bandet.

Tag mycket god tid på dig. Lär gärna känna sagesmannen före intervjun så att det skapas ett förtroende er emellan.

Redogör alltid för anledningen till intervjun och hur viktigt det är att få bevara vad just denna sagesman har att berätta. Förklara långt i förväg så att sagesmannen får tid att tänka sig in i ämnet och gärna hinner plocka fram fotografier och andra minnessaker.

Välj en för sagesmannen naturlig plats för intervjun. Det bör vara ett rum där ljuden inte studsar. Ett vanligt vardagsrum är en bra inspelningslokal.

Tala in datum, plats och vilka som är närvarande vid intervjun. Gör detta antingen i förväg eller vid inspelningens slut – "**lek inte reporter**". Det stör sagesmannen och gör hela situationen spänd och konstlad. Låt intervjun bli ett vanligt samtal och ha gärna några i förväg förberedda frågor i stolpform på ett papper – "**läs inte frågorna innantill på papperet**".

Som intervjuare måste du vara påläst i ämnet. Ställ aldrig ledande frågor. Låt inte sagesmannen prata av sig före intervjun och heller aldrig repetera vad som skall sägas. Låt hellre prat om väder och barnbarn komma med i början av berättelsen. Tala gärna dialekt.

Viktigt vid alla intervjuer, och särskilt vid sådana som skall spelas in på band och bevaras till eftervärlden, är att kunna anpassa sig till situationen. Kom ihåg att den bästa intervjuaren är den som kan lyssna. Det är sagesmannens berättelse som är den viktiga. Dina egna berättelser får du spela in vid ett annat tillfälle.

Det är sagesmannen som är auktoriteten och inte intervjuaren. Den som intervjuas har därför "**alltid rätt**". Rätta aldrig sagesmannens berättelser eller påståenden. Dessa är den intervjuades uppfattning av saken, och det är de som är intressanta. Om något verkar oklart eller fel ur din synvinkel, ställ ytterligare frågor eller fråga samma sak ännu en gång.

Prata inte i munnen på sagesmannen och avbryt inte med frågor. Anteckna istället frågorna på ett papper och ställ dem när sagesmannen är färdig med sin berättelse.

Försök att inte kommentera allt som sägs. Hummanden, ja och ja så är mycket störande, när man sedan skall lyssna på inspelningen. Visa istället sagesmannen med nickningar och leenden att du följer med i berättelsen.

Tänk på att eliminera störande ljud från t.ex. gräsklippare, kyl- och frysskåp. Klockor som går och slår får gärna komma med på inspelningen. Det är sådana ljud som ger känsla av autenticitet och närvaro.

Knäpp inte av och på bandspelaren. Pauser och tystnad är inget att vara rädd för. De låter aldrig så långa, när man lyssnar på inspelningen, som de känns vid inspelningstillfället. Tvärtom skapar de ytterligare en känsla av ett naturligt och avspänt samtal.

Efter intervjun är det viktigt att skriva på kartongen, datum och plats för inspelningen, vem som är intervjuad och vem som gjort intervjun. Beskriv också mycket kort innehållet i intervjun. Skriv ut hela eller delar av intervjun, speciellt det som behandlar det inventeringen gäller.

Förvara inte banden tillbakaspolade utan med bandets slutände ytterst på spolen. Banden får en jämnare lindning när de spelats upp i normal hastighet än när de snabbspolats. De mår bättre vid lagring på detta sätt. Banden skall förvaras brandsäkert vid en jämn temperatur på +18–20° C, och med en luftfuktighet av 45–55 %.

Intervjuer som inte spelats in, utan endast nedtecknats med penna på papper måste renskrivas direkt vid hemkomsten. Det är då lättare att minnas vad som sagts och vad anteckningarna betyder. Det är omöjligt att få med allt, därför är en bandinspelning att föredra speciellt vid längre intervjuer.

Litteratur

Utöver att studera och dokumentera textilierna vid en inventering bör kunskap och information om inventeringsobjekten samlas från en rad andra källor. Dels om den enskilda föremålstypen, men också om material och föremålens tillverkning. Dessutom om bygdens textila traditioner, sociala och ekonomiska strukturer.

Det kan vara lämpligt att börja med tryckta källor som handlar om bygden; sockenbeskrivningar, dagböcker och liknande. Resenärer som under skilda tider besökt orten kan ge många intressanta upplysningar om de mest skilda ting i sina efterlämnade reseskildringar. Glöm inte det som kan vara skrivet om grannsocknarna !

Det är också värdefullt att göra en litteratursökning från andra delar av länet/landet, på den typ av föremål eller den teknik inventeringen gäller.

Börja med biblioteket, fortsätt med läns museet och läns hemslöjds konsulenten som alla kan ge vägledning, råd och tips om denna typ av litteratur.

Även hembygds- och släktforskare kan vara väl förtrogna med sådan litteratur.

Läs all text med kritiska ögon och se upp för romantiserade föreställningar. Om ni finner intressanta notiser skriv av eller kopiera dessa och bifoga dem till inventeringsmaterialet.

Var alltid noga med källredovisningen. Anteckna alltid författare, tryckår, titlar, rubriker och sidnummer.

Arkivaliskt material

Förutom tryckt material finns det oftast en mängd otryckt material som är av stort intresse för den som gör en inventering. Detta material kan finnas på olika håll. Sök förutom i hembygdsföreningens eget arkiv, även hos läns museet och landets större museer och arkiv.

I det otryckta materialet finns det olika typer av traditionsuppteckningar; svar på frågelistor, dagböcker, opublicerade manus, intervjuer etc.

Frågelistorna behandlar olika teman, som man sedan kan söka sig

Inventering av textil

fram till med hjälp av t.ex.; textil, dräkt, hantverk, linodling, ullberedning etc.

Fråga hembygds- och släktforskare om uppgifter rörande hantverkare i kyrkböcker och andra gamla handlingar.

Bilder/fotografier

Det kan vara värt att titta igenom gamla fotosamlingar, som kan finnas på hembygdsgårdar och museer, ibland också på bibliotek och kulturhus. I museernas arkiv kan finnas målningar och teckningar, som ger de ledtrådar man söker.

Vid gårdsinventeringar, speciellt om det gäller kläder och dräkt, be att få titta i gamla fotoalbum. De kan ge mycket värdefulla upplysningar om hur, när och var olika plagg använts.

Fotografera av bilder och fotografier direkt på plats vid gårdsinventeringar. De ger bra minnesbilder av vad fotona föreställer, även om det inte blir toppenbilder. Bilderna kan senare lånas in för ordentlig reprofotografering, om man så önskar. Anteckna alltid vem som tagit bilderna och om de får publiceras.

Bouppteckningar

En förnämlig källa till kunskap om gamla tiders föremål är bouppteckningar, arvsskiften och auktionsprotokoll, som i äldre tid ofta innehöll noga specificerade uppgifter om allt lösöre i ett hem. Bouppteckningarna blev obligatoriska genom 1734 års lag. Från mitten av 1700-talet till mitten av 1800-talet, då bouppteckningarna blir allt mindre specificerade, kan en god bild av föremålsbeståndet i en gård erhållas. Bouppteckningar upprättades inte för alla, även om det var lagstiftat. Efter mycket fatiga människor saknas bouppteckningar oftare än efter förmögna, även om materialet inte heller för dessa är fullständigt.

Förutom att bouppteckningar kan ha förkommit, får man räkna med att lagens bokstav inte åtföljdes till hundra procent ens på den tiden.

Det kunde ibland förflyta lång tid, många år, mellan dödsfallet och bouppteckningen.

Under den tiden kan det alltså ha ändrats en hel del i lösöreegendomen.

I de bevarade bouppteckningarna specificeras säng- och gångkläder, ofta med angivande av material och färg. Ibland även med uppgifter om det gäller ett gammalt och nött, ett vardags-, högtids- eller annat plagg.

Här finns möjlighet att se när nya plagg vinner insteg i en bygd eller försvinner ur användning, vilka färger, material etc., som förekommit och varit mer eller mindre vanliga.

En hel del felkällor finns. Var därför kritisk mot uppgifterna. När ett material eller en plaggtyp uppträder första gången i en bouppteckning, kan de redan ha varit vanliga under några år. Bouppteckningarna är ju främst efter gamla människor. När plaggen så försvinner ur bouppteckningarna, har de säkert varit ur allmänt bruk en tid. De upptas ändå på grund av att all textil hade ett värde, om inte annat så i återanvändningssyfte.

Föremål som saknas i bouppteckningen, behöver inte ha saknats i går-

den. De kan helt enkelt vara bortskänkta på dödsbädden, vilket lär ha varit vanligt med fickur. Räkna också med att man i bouppteckningarna i en del fall försökt undanhålla vissa ägodelar. En del föremål har inte tillmätts något ekonomiskt värde och har därför inte tagits upp i bouppteckningen.

Det behövs för den skull inte betyda att det inte funnits t.ex. träskor, strumpeband och kjolsäckar, för att nämna några föremål, som ofta saknas i bouppteckningsmaterialet.

Klädbeståndet gäller endast den avlidnes gångkläder. Den efterlevandes kläder räknades som enskild egendom och upptogs inte. Detta gäller ibland även för sängkläderna eller delar av dem.

Dubbelföring av föremål kan ibland förekomma, när man påträffar bouppteckningarna efter makar.

Studerar bouppteckningar för en mycket lång tidsperiod kan praxis för redovisningen av föremål ha ändrats. På detta sätt kan vissa tolkningsproblem uppstå.

Föremål som inköpts eller tillverkats av köpta material värderades som regel högre än det hemtillverkade. På detta sätt gynnas högtidsplaggens förekomst i bouppteckningarna på bekostnad av vardagens plagg.

Bouppteckningarna lämnades från början till respektive tingsrätt. Numera förvaras de, om de är äldre än hundra år, på respektive landsarkiv.

I vissa fall lämnades ett exemplar till kyrkan. Det kan därför löna sig att söka i respektive kyrkoarkiv som, om inte dispens givits, förvaras på landsarkivet.

Mycket av landsarkivens material finns idag mikrofilmatiserat eller på mikrofisch och kan lånas in till den egna ortens bibliotek för forskning.

Hembygdsföreningarna kan ha samlingar av bouppteckningar eller hela gårdsarkiv som kan innehålla bouppteckningar.

Även enskilda gårdar kan ha gårdsarkiv eller gamla handlingar. Glöm därför heller inte att fråga efter det vid en gårdsinventering. De gamla handstilarna kan vara svårästa om man är ovan. Med lite träning och en handbok om gamla stilar brukar det gå bra.

Görs utdrag ur bouppteckningar vid en textilinventering, skall alla textilier, kläder och textila redskap antecknas och även det värde som åsatts dem. Skriv upp efter vem och när bouppteckningen upprättats, vilken by och socken som anges. Personuppgifterna går sedan lättare att kontrollera mot kyrkobokföringen. Även den avlidnes ålder och yrke är av intresse, liksom gårdens areal och sterbhusets sammanlagda tillgångar, skulder och behållning.

Detta ger intressanta uppgifter om ekonomisk och social status hos ägaren och brukaren av textilierna/föremålen.

Efterarbetet

Sammanställning – bearbetning

En av inventeringens viktigaste delar är sammanställningen och bearbetningen av materialet. Först skall materialet renskrivas för hand eller på maskin. Fältanteckningar blir inte alltid så prydliga. Använd arkivbe-

Inventering av textil

Sammanställt inventeringsmaterial tillgängligt för forskare och andra intresserade. Pärmar med beskrivande text och fotografier, kompletterat med tygprover och NCS-färger.

Foto: Erik Thorell 1995

ständigt papper som sedan förvaras i mappar av syrafri kartong. Mapparna skall ha märkning som noga anger innehållet.

Förutom själva renskrivningen behöver materialet bearbetas och tolkas.

En början är att upprätta tabeller med mått, material, färg etc, i överskådlig form.

Detta ger ett bra underlag, när karaktäristiska drag hos de olika textilierna och plaggen skall sammanfattas. Det är då lättare att slå fast hur många föremål som tillverkats på det ena och det andra sättet, av vilka material och färger.

För att räkna ut procenttal på förekomst av teknik, material, färg etc, måste materialet vara mycket stort. I annat fall är de reella talen att föredra.

Det är alltid bra att i en liten "skrift" beskriva inventeringsarbetet, uppläggningsen, genomförandet och delar av de resultat som framkommit. En utvärdering av arbetssätt och genomförande kan vara på sin plats i en sådan skrift.

Skriften kan sändas till bidragsgivare och andra som varit behjälpliga i inventeringsarbetet på något sätt. Läns museerna, hembygdsförbund, läns hemslöjds konsulenterna och bibliotek skall alltid ha var sitt exemplar, för att de fortlöpande skall kunna vara uppdaterade och veta vad som gjorts inom området.

De privatpersoner som lånat ut föremål kan informeras genom pressen som gärna tar emot en skriftlig rapport som underlag för en artikel. Bifoga gärna foton på såväl inventeringsarbetet som på några föremål. Kom ihåg medlemstidningar och facktidskrifter. Det är viktigt att redovisa resultaten, för att de som ställt upp med föremål och uppgifter till inventeringen skall se nyttan av bidragen.

Inventeringsresultaten kan, om ambitionen finns, resultera i en trycksak eller bok som behandlar ett dräktskick, någon teknik eller textila traditioner i en bygd.

Här är det återigen bra att söka samarbete med museer och hem-

slöjds konsulenter som har vana och erfarenhet av sådant arbete. Ekonomiska bidrag bör naturligtvis sökas på flera håll.

Rapporter och trycksaker måste alltid vara noga källhänvisade vad gäller litteratur och arkiv.

Fotografens namn anges, om detta är känt, till alla bilder.

Utställning

Redovisning av inventeringsresultatet kan ske i form av en utställning. Hembygdsföreningens egna föremål, inlånat material och fotografier från inventeringen kan ställas ut.

Föremålen hanteras varsamt även vid utställningens iordningställande. På med de vita vantarna!

Förfar på samma sätt med märkning etc, vid inlåning till utställningen som vid inventeringen.

Vid textilutställningar får inget dagsljus komma in i lokalen. Använd sparsam elbelysning endast under utställningens öppettider. Övriga tider hålls utställningen mörklägd.

En kraftig skomatta innanför dörren hjälper till att hålla smuts och damm borta från lokalen.

Besökarna får inte komma i tillfälle att ta på föremålen. Montrar eller enkla avspärrningar med rep eller nät ger bra distans och respekt. Speciella regler iakttas vid föremålens hantering och exponering. Om detta läser du i kapitlet om förvaring och vård.

Även om de utställda föremålen används i dagligt bruk av sina ägare, iakttas dessa regler vid en utställning. Glöm inte att hembygdsföreningarna har en stor pedagogisk uppgift att fylla, när det gäller att visa allmänheten hur textil skall hanteras och förvaras. Det gäller såväl gamla som nya föremål.

Kom ihåg att dokumentera även utställningen med fotografering. Bilder är bra att ha ur försäkringssynpunkt om något skulle försvinna under utställningens gång.

Är det kläder som visas på utställningen kan man gärna bredvid en plaggtyp ställa ut en uppmätning/snittritning av hela plagget eller intressanta detaljer.

Sätt väl synliga nummerlappar, förutom eventuell text, vid alla föremål. Förteckna dessa i en separat lista tillgänglig för besökarna. Ägar-namnen är naturligtvis kodade, för att alltid skydda ägarna för stöld och för att slippa ofrivilliga besök av "forskare" eller hugade köpare.

På väggar och vid montrar skall texten inte vara för omfattande. Framför allt skall den vara stor och lättläst. Svart text ger bäst kontrast mot bakgrunden. En bra regel är att ingen text placeras under midjehöjd. Tänk er vägg eller skärmar horisontellt delade i tre delar, med text och bilder endast i den mellersta. Den undre och den övre kan med färg eller form binda ihop texter eller avsnitt i utställningen.

Komplettera utställningen med att ha inventeringsrapport och även inventeringsmaterialet tillgängligt för besökarna. Om utrymme finns kan det vara bra med några sittplatser och ett bord, där besökarna kan ta del av detta material.

Utställningen skall alltid vara bemannad. Det är viktigt såväl ur säkerhets synpunkt som för service till besökarna. Dessutom kan ofta in-

Inventering av textil

venteringsmaterialet utökas och kompletteras, då besökarna inte sällan kommer med flera intressanta föremål och minnen.

Utomordentligt är om någon som medverkat vid inventeringen själv kan tjäns göra som guide, värd/värdinna på utställningen. Om det är någon annan person som tjänstgör, tänk på att denna görs väl förtrogen med inventeringen och föremålen på utställningen.

Om en utställning känns alltför omfattande, kan kanske istället en för-
eningssammankomst med ett föredrag anordnas. Där kan en muntlig
framställning och diabilder visa resultatet av inventeringen. Eventuellt
kan några av föreningens föremål helt tillfälligt exponeras i en monter.

Arkivering

För att materialet skall kunna vara tillgängligt och till nytta för flera, ko-
pieras hela materialet och förvaras på ett ställe som är besöksvänligt.

Det inventeringsmaterial som hålls tillgängligt för besökare, forskare,
allmänhet och andra intresserade skall ha ägarnamnen kodade. Ägaren
skall alltid skyddas.

Diabilder som hålls tillgängliga för besökare, eller som lånas ut, bör
vara glasade för att bättre stå emot smuts och slitage.

Arkivexemplar av diabilder behålls oglasade för att inte riskera att de
skall skadas av kvarvarande fukt. De behöver inte heller ramas utan kan
förvaras i negativpåsar i täta förvaringsboxar.

Fotografierna kan förvaras tillsammans med respektive inventerings-
blankett eller i en mapp för sig. På inventeringsblanketten kan det duga
med kontaktkopior. Diabilder förvaras separat i diafickor (Dia Journal)
eller kasettlådor. Om fotofickor används skall dessa vara av syrafritt
papper. Använd aldrig plastfickor vare sig till foton eller inventerings-
blanketter.

En arkivkartong skall aldrig innehålla plast.

Skriv på negativfickor, fotografiernas baksida och/eller diaramarna
vilken inventering de tillhör, ort och årtal. Skriv med tusch i kanten på
negativfickorna, så inte färgen tränger in och förstör negativen.

Hela inventeringsmaterialet förvaras sedan i ett låst brandsäkert ar-
kiv, där kodnyckel till ägarnamnen också finns. Lokalen bör sakna fön-
ster eller ha brandskyddsluckor.

Vatten- och avloppsrör bör inte finnas i lokalen. Temperaturen bör
ligga emellan + 16–20° C och luftfuktigheten mellan 30–50 %. Arkivex-
emplar av diapositiv och svartvita negativ förvaras brandsäkert, mörkt,
kallt och torrt. En temperatur av +12° C och en luftfuktighet på 30 % är
utmärkt.

Sådan säker förvaring kan ibland lättast ordnas vid någon institution.
Upprätta alltid ett skriftligt avtal om användning, kopiering och tillgäng-
lighet för materialet.

Litteraturlista

Anderö, Henrik. *Läsebok för släktforskare*. ICA 1979.

Anderö, Henrik. *Ordbok för släktforskare*. ICA 1983.

Berggren, Gunnel & Oscarsson, Ulla. *Hantering och förvaring av textili-
er*. Svenska museiföreningen 1986:3.

Bringéus, N A. *Arbete och Redskap*. Gleerups 1991.

Bringéus, N A. *Bouppteckningar som etnologisk källa*. 1980.

Centergran/Kirvall. *Folkdräkter förr och nu*. 1986.

Clemensson, Per och Andersson, Kjell. *Hembygdsforska steg för steg*.
LT 1990.

Dahlberg, K. *Fonder och Stipendier i Sverige*. 1991.

Frii, Lennart. *Alla dessa fonder och stiftelser*. 1971.

Furtenbach, Börje. *Släktforskning för alla*. 1971.

Geijer, Agnes. *Ur textilkonstens historia*. Nordiska museet 1994.

Grenander-Nyberg, G. *Svensk Slöjdhistoria*. LT 1995.

Hedlund, Greta. *Dräkt och kvinnlig slöjd i Ovansjö socken 1750–1850*.
1981

Lehsmann, K och Odelberd W. *Kulturfonder i Sverige*. 1989.

Lilja, Agneta. *Dialekt- och folkminnesarkivets i Uppsala frågelistor
1914–1989*. 1990.

Nylén, A-M. *Hemslöjd*. Cordia 1995.

Nylén, A-M. *Folkdräkter ur Nordiska museets samlingar*. 1971.

Odstedt, E. *Folkdräkter – Övre Dalarnas bondekultur 4*. 1953.

Ramsten, Märta och Ternhag, Gunnar. *Spela in! Hur man samlar och
bevarar röster och ljud*. Dalarnas museums serie av småskrifter 17.

Salomonsson, Anders. *Folkklivsarkivet i Lund* (förteckning över frågelis-
tor). 1988.

Stangel, Monica. *Textil inventering*. LT 1986.

Wiklund, S. *Textila material*. 1984.

Åberg, Alf. *Läsning av gamla handstilar*. 1969.

Adresser

Nordiska museet Falun
Kulturarvet
Matsarvsvägen 3
791 77 Falun
023-184 80

Dialekt- och folkminnesarkivet
Uppsala (ULMA)
Box 1743
751 47 Uppsala
018-15 63 60

Nordiska museets Arkiv
Box 27 820
Linnégatan 89
115 93 Stockholm
08-783 29 00

Kulturen i Lund
Box 1095
221 04 Lund
046-35 04 00

Nordiska museet
115 21 Stockholm
08-666 46 00

Folkklivsarkivet vid Lunds
Universitet
Finnegatan 8
223 62 Lund
046-222 00 00

Dialekt-, ortnamns- och folk-
minnesarkivet i Göteborg
Vallgatan 22
411 16 Göteborg
031-13 88 71

Dialekt-, ortnamns- och folk-
minnesarkivet i Umeå
Box 4056
Jägarvägen 18
904 03 Umeå
090-13 58 15

Inventering av textil

Landsarkivet i Uppsala
Box 135
751 04 Uppsala
018-65 21 00

Landsarkivet i Vadstena
Box 126
592 23 Vadstena
0143-130 30

Landsarkivet i Visby
Visborgsgatan 1
621 57 Visby
0498-21 05 14

Landsarkivet i Lund
Box 2016
220 02 Lund
046-222 98 50

Landsarkivet i Göteborg
Box 3009
400 10 Göteborg
031 778 68 00

Landsarkivet i Härnösand
Box 161
871 24 Härnösand
0611-835 00

Landsarkivet i Östersund
Arkivvägen 1
831 31 Östersund
063-10 84 85

Statens konstmuseer
Nationalmuseum
Box 16176
Blasieholmshamnen
103 24 Stockholm
08-666 42 50

Skandinaviska färginstitutet AB
(NCS)
Box 49022
100 28 Stockholm
08-617 47 00

Svenska Fotografernas Förbund
Götgatan 48 1 tr.
118 26 Stockholm
08-640 21 80

Studieplan för inventering av gamla mönster i hembygden

Utarbetad av
INGER PÅLSSON
Viby Hembygdsförening, i samarbete med Sveriges
Hembygdsförbund

Innehållsförteckning

Inledning

1:a sammankomsten	Geografiskt område, metod, avgränsningar
2:a sammankomsten	Historik, tillvägagångssätt
3:e sammankomsten	Färgövning, dokumentation
4:e sammankomsten	Vård och förvaring
5:e sammankomsten	Förkläden
6:e sammankomsten	Bädden
7:e sammankomsten	Broderi
8:e sammankomsten	Vävda textilier
9:e sammankomsten	Bearbetning av mönster
10:e sammankomsten	Redovisning av mönsterjakten

Litteraturförslag

Inledning

Bakgrund

I Sverige finns värdefulla samlingar av textilier, dels förvarade i hemmen och dels på museer och hembygdsgårdar. Dessa textilier har tillkommit med stor skicklighet under flera sekler. Varje generation har tagit fram nya mönster med traditionen som grund.

Sveriges Hembygdsförbund (SHF) vill slå vakt om vårt rika textila arv av vävt och sömmat. Målet är att uppvärdera det textila kulturarvet, att synliggöra och att lyfta fram hembygdens textilier. Gamla mönster kan inspirera till omarbetning och vidareutveckling, mönster – former – färgställningar som är *ortstypiska*.

Målsättning

Att söka efter gamla mönster i hembygden.

Metod

att söka/inventera
att beskriva
att vårda och bevara
att föra vidare

Vi söker föremål före år 1930 av det hemtillverkade – hemodlade – enkla, som fortfarande finns bevarat. Kanske är det mycket slitet, men kan vara förebild för och ge inspiration till nya textilier anpassade i modern tid.

Arbetsform

Studiecirkel eller kulturgrupp, med minst tio sammankomster.

Mål- och arbetsgrupper

Vi söker kontakt med hembygdsföreningar, hemslöjdsföreningar, hemslöjdsgillen, kvinno­föreningar, pensionärsföreningar, äldreboende, olika hantverksgrupper, skolor etc.

Ta kontakt med fotoklubbar och fotocirklar för samarbete, eftersom ett svartvitt foto helst bör följa med varje föremålsbeskrivning. Uppgifter och information kan också sökas i arkiv, bibliotek, muséer, privata samlingar, lokala socken- och hembygdsbeskrivningar, årsskrifter o.dyl.

Studiehandbok. Se litteraturförteckning i tidigare avsnitt i denna småskrift.

Pärm – att samla anteckningar, beskrivningar och foton.

Referenslitteratur. Se förteckning.

Första sammankomsten

Vi bestämmer hur stort geografiskt område vi skall arbeta inom, t.ex. den egna socknen eller ett större område. Det är bra att ha en karta över området.

Att diskutera

- Vilka material har vi redan?
- Inventera gruppens "tillgångar" – böcker, foton, gamla föremål.
- Ska vi tillkalla fackman till någon sammankomst? När? Förbered i så fall frågor!
- Något gemensamt studiebesök?
- Praktiska frågor som tid, plats, kaffepaus etc.
- Ev. uppdelning av arbetsuppgifter inom gruppen. Någon kan vara specialist eller ha specialintresse inom ett visst område.

Varje sammankomst kan börja med frågan: "Är det någon som har något att visa?"

Det är viktigt att veta i början av mötet, eftersom tiden är begränsad.

Varje sammankomst avslutas med förberedelser inför nästa möte.

Mellan sammankomsterna samlar deltagarna material och fakta. Man

turas om att läsa in och redogöra för viss referenslitteratur och försöker ta reda mer fakta i detta ämne.

Samla inte bara in fakta, skriv också ned frågor, synpunkter och fun­deringar, som gruppen kan diskutera kring. Hur hade kvinnorna det förr? Hur fick man mönstren?

Exempel på dokumentation

Cirkelledaren har med sig olika äldre mönstrade textilier och föremål av smide/trä.

Visa registreringsblankett – hur den ifylls. Blanketten används oberoende av teknik.

Det bör finnas ett exemplar av A-M Nyléns bok *Hemslöjd* vid varje sammankomst.

Samla allt material i en pärm.

Cirkelledaren eller annan deltagare försöker anskaffa anvisad litteratur för bredvidläsning eller som bildmaterial.

Inför nästa sammankomst

Vem/vilka har möjlighet att läsa på i boken *Hemslöjd* av Anna-Maja Nylén om *Vad är hemslöjd* sid 10–24 och *Hemslöjd och kulturmiljö* sid 89–106.

Andra sammankomsten

Vad är hemslöjd?

Vad menas med husbehovsslöjd – Mönster i hembygden – Hemslöjd i olika delar av landet, inflytande utifrån. "*Hemslöjd*" sidorna 10–24 och 89–106. Cirkelledare och deltagare informerar varandra.

Att diskutera

- Hur går vi tillväga?
- Vilken arbetsordning?
- Var söker vi?

Börja med det egna – släkten – cirkeln vidgar sig.

Samtal om lämpliga intervjufrågor.

Gör ett enkelt frågeformulär tillsammans.

Inför nästa sammankomst

Alla tar med sig ett föremål för dokumentationsövning.

Ta också med måttband, linjal, färgkriter etc. Bra att ha vid samtliga sammankomster.

Läs på i studiehandboken avsnittet om Inventering av textil.

Tredje sammankomsten

Dokumentation

Deltagarna har med sig en mönstrad textil för att göra en beskrivning.

Studieplan

Blanketten fylls i: föremål, ursprung, tillverkare, material, teknik, färg, storlek, mönster, märkning och övriga historiska uppgifter. Uppgiftslämnare, datum, nummer på föremål – se studiehandbok. En enkel skiss eller foto bifogas. Läs i tidigare avsnitt ur denna skrift.

Inför nästa sammankomst

Läs på i ”*Hantering och förvaring av textilier*” av G. Berggren samt avsnitten i denna småskrift om vård och förvaring.

Fjärde sammankomsten

Genomgång av föregående sammankomsts arbete. Hur är föremålen dokumenterade. Har något blivit bortglömt. Diskutera detta i gruppen.

Vård och förvaring

- Diskussion kring frågor om vård och förvaring av textilier.
- Praktisk visning av vård och förvaring.
- Klä en galge med fyllning och tubgas.
- Lägg ut en textil för tvättning och visa tillvägagångssättet.

Inför nästa sammankomst

Ta med förkläden.

Försök att läsa gammal litteratur om förklädenas historia förslagsvis ”Förklädesboken” av K. Lokranz, samt ”Förkläden för stora och små” av K. Holfve och L. Nylén.

Femte sammankomsten

Förkläden

- Kort förklädeshistoria – modet i förkläden.
- Litteratur: se avsnitt fyra.
- Gör gärna en liten snabbutställning!
- Gå igenom olika typer av förkläden. Vävda mönster – sydda mönster.
- Vidareutveckling? Kan vi ta upp något mönster för nyproduktion?

Inför nästa sammankomst

Ta med något till bädden t ex holstervar, täcken, sänglinne.

Någon kanske har en gammal bouppteckning. Ta med den.

Läs avsnittet om ”Sängen och dess textila utrustning, sid 72–79 i boken *Hemslöjd*.

Sjätte sammankomsten

Bädden

- Genomgång av bäddutstyrsel under olika perioder, se avsnittet i *Hemslöjd*.
- Samtala om: Fällar, ryor, dynor, holstervarsrandningar, hemvävda lakan, lapptäcken, material, ursprung mm.

- Låt någon berätta.
- Hur har dessa förvarats och vilka material var vanligast.
- Bouppteckningar – se efter vad som står uppräknat av textilier.

Inför nästa sammankomst

Ta med gamla broderade textilier.

Läs avsnittet om sömnad och broderi i *Hemslöjd* sid 202–272.

Försök att läsa annan litteratur om broderier. Tag med denna litteratur till nästa gång.

Sjunde sammankomsten

Genomgång om bäddens utrustning. Finns det något ortstypiskt och har något speciellt kommit fram. Diskutera detta i gruppen.

Broderi

Prydnadssömmar i hemmet. Olika typer av mönster, färger och former, sömsätt, placering.

Vad är allmogebroderi? Kan vi spåra tillverkaren av våra broderier? Diskussion och gör gärna en liten utställning av textilierna.

Inför nästa sammankomst

Ta med vävda textilier. Har någon ”skolslöjd” från gången tid? Ta med detta!

Läs i *Hemslöjd* avsnittet om vävnader sid 124–194.

Tag gärna med annan vävlitteratur.

Åttonde sammankomsten

Genomgång av de broderier som dokumenterats vid föregående sammankomst. Fanns det några mönster som var mer vanliga i bygden?

Vävda textilier

- Vävteknik – material – färgställning – typ av textil. Genomgång och diskussion om vävteknikerna.
- Hur fick man fram mönstren? Influenser utifrån?
- Var skolslöjden en textil fostran? Vilka minnen finns från slöjden?

Inför nästa sammankomst

Tag med föremål ”med mönster”, karvade, smidda och dekorationsmålade.

Tag också med vävda och broderade textilier.

Gör en enkel formgivningsövning på mönster, som kan användas på någon textil.

Nionde sammankomsten

Bearbetning av mönster

- Formgivningsövningen diskuteras, vilka användningsområden finns, kvalitet, färgsättning mm.
- Arbete i mindre grupper. Kan det vävda – broderade, vara inspirerat av andra tekniker t.ex karvade, smidda, målade ting – jämför!
- Sammanställning av mönsterformer och färgställningar på föremål i olika tekniker.
- Utvärdering.

Inför nästa sammankomst

Genomgång av arbetspärmar.

Förbered eventuellt utställning med "funna" mönster.

Fundera på vilka mönster som kan bearbetas.

Tionde sammankomsten

Redovisning av mönsterjakten

Vi går igenom våra arbetspärmar.

Har vi funnit någon skatt? Hur går vi vidare?

En utställning t.ex för att inspirera andra att komma med i mönsterjakten.

Med textilprojektet "Generationers kvinnokraft – Hembygdens textils katt" är förhoppningen att kunna lämna över tidigare generationers kunnande till de kommande.

Vår förhoppning är också att projektet skall kunna leda fram till inspiration av nya mönster – former – färgställningar med det textila kulturarvet som grund.

Varje deltagares medverkan i "mönsterjakten" är lika värdefull för att föra kulturtraditionen inom husbehovsslöjden vidare.

Litteraturförslag

Bergren, Gunnel & Oscarsson, Ulla. *Hantering och förvaring av textilier*. Svenska museiföreningen 1986:3.

Brodén, M. *Vävning, första boken*.

Brodén, M. *Vävning, andra boken*.

Fredlund, J. *Allmogemöbler*.

Grenander Nyberg, G. *Lanthemmens prydnadssöm*. Nordiska museet.

Grenander Nyberg, G. *Svensk Slöjdhistoria*. LT.

Grenander Nyberg, G. *Så vävde de*. LT.

Gunnars, Anitha. *Tvåhundra tjugosömmar och stygn för broderi*. ICA.

Gustavsson, K. J. & Holdar, G. G. *På jakt efter en hembygd*. LT.

Holfve, K., Nylén L. *Förkläden*. ICA.

Lokranz, K. *Förklädesboken*. Gidlunds.

Lundell, Laila. *Den stora vävboken*. ICA.

Nylén, A-M. *Hemslöjd*. Cordia.